

PAPER DETAILS

TITLE: INÖNÜ DÖNEMİ TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİSKİLERİ (1939-1950)

AUTHORS: Ahmet Emin DAG

PAGES: 39-63

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2817723>

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ (1939-1950)Ahmet Emin DAĞ¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 07.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.01.2023**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atıf / Cite: Dağ, A. E. (2023). İnönü dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri (1939-1950), International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 39-63.***Özet**

İsmet İnönü yılları, Türk dış politikasında Ortadoğu ile ilişkiler söz konusu olduğunda iki farklı dönemi birbirine bağlayan bir geçiş dönemini ifade eder. Atatürk'ten devraldığı yarı izolasyonist yaklaşımı, kendi döneminin koşulları içinde dönüştürüp sonraki Menderes yönetimine Batı bloğu adına Ortadoğu'yla yakınlaşma biçiminde devretmiştir. Bununla birlikte homojen görüntüsüne rağmen Ortadoğu bölgesi oldukça değişik siyasal yapılardan oluştuğu için buraya yönelik tek tip bir siyasetten de bahsedilemez. Bunun yerine her bir ülkeyle farklı ve o günkü siyasal niteliğine göre ilişkiler kurulmuştur. O tarihte henüz bir kısmı bağımsız durumdaki Ortadoğu ile ilişkilerde, İran, Ürdün ve Irak ile iyi düzeyde seyreden yakınlaşmalara karşın, Mısır ve Suriye ile güvensizliğe dayalı bir ilişki olmuştur. Tüm bu denklem içinde iyice belirginleşen Filistin ve İsrail sorunu Türkiye'nin dış politikası ile ilgili gündeminde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde 1939-45 arası dönemde, İngiltere ve Fransa önemli bir denge unsuru olurken, 1945-50 arasında ise ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler en önemli belirleyici faktör haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Ortadoğu, Türk Dış Politikası.

TURKIYE-MIDDLE EAST RELATIONS IN THE İNÖNÜ ERA (1939-1950)**Abstract**

The years of İsmet İnönü represent a transitional period that connects two different periods in Turkish foreign policy when it comes to relations with the Middle East. He transformed the semi-isolationist approach he had inherited from Atatürk within the conditions of his own period and transferred it to the next Menderes administration in the form of convergence with the Middle East on behalf of the Western bloc. However, despite its homogeneous appearance, since the Middle East region consists of quite different political structures, it is not possible to talk about a uniform politics here. Instead, relations with each country were established differently and according to the political nature of that day. Despite good rapprochement with Iran, Jordan and Iraq in relations with the Middle East, which was still partially independent at that time, there was a relationship based on distrust with Egypt and Syria. The Palestine and Israel problem, which became more evident in all this equation, started to make itself felt on the agenda of Turkey's foreign policy. In addition, in the period between 1939-45, England and France were an important balancing factor in Turkey's relations with the Middle East countries, while between 1945-50 relations with the USA and the Soviet Union became the most important determining factor.

Keywords: İsmet İnönü, Middle East, Turkish Foreign Policy.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ahmetemindag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8589-1102.

1. Giriş

İsmet İnönü, Atatürk gibi karizmatik kurucu bir liderden sonra Türkiye’yi yönetmek ve bir anlamda onun gölgesinden çıkarak kendi siyasi başarısını ispatlamak gibi bir meydan okumayla iktidara gelmişti. Üstelik uluslararası ve bölgesel konjonktür hiçbir ülke liderinin istemeyeceği, sıkıntılı bir döneme işaret ediyordu. Bu iki zorluk nedeniyle İsmet İnönü Dönemi modern Türkiye tarihinde çok kritik bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Atatürk’ten devraldığı siyasi geleneği, kendi tarzını da katarak sürdüren İnönü, çift kutuplu dünyanın kurulması arifesinde Türkiye’nin günümüze kadar gelen siyasi kaderini şekillendiren kararlara imza atmıştır (Akşin, 2007: s. 247). İnönü, bu tecrübeleri sayesinde kendi iktidarı döneminde birçok sorunla başa çıkma ama özellikle yeni kurulan uluslararası sistem içinde Türkiye’yi iyi bir konuma getirme işini üstlenmiştir (Ortaylı & Küçükkaya, 2012: 97-110).

Aslında İnönü kendisi iktidar olma konusunda çok istekli görünmediği halde, dönemin yönetici elitleri arasında Atatürk sonrasında oluşan iktidar boşluğunu doldurabilecek en uygun kişi olarak öne çıktığı için “Şartların getirdiği adam” olarak da anılmaktadır. Kendi ifadelerine göre, İnönü’nün önündeki en önemli konuların başında yaklaşmakta olan dünya savaşı fırtınası, dış politikadaki kararsızlıklar, ülke içinde kalıcı bir huzur ve ekonomik kalkınma gibi hayati başlıklar duruyordu (Aydemir, 1991, s. 32-34).

Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı olduğunda İsmet İnönü’yü bekleyen asıl sorun karizmatik bir lider olup olamayacağından daha çok, yaklaşmakta olan uluslararası risklerin yönetimiyle ilgili görünüyordu. Aslında daha Atatürk Dönemi’nde 1930’lu yıllar boyunca atılan birçok adım sayesinde Türkiye kendi coğrafyasında bir güvenlik alanı oluşturmayı başarmıştı. 1932 yılında Milletler Cemiyetine üyelik, 1934 yılında Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Hakkında Sözleşme ve 1937 yılında Akdeniz’de güvenliği sağlayan Nyon ve Cenevre Anlaşmaları gibi çok taraflı oluşumlara katılarak Türkiye kendisi için uluslararası bir güvence ortamı sağlamıştı (Soysal, 1998: s. 464-519). Bu adımlara ilave olarak, 1936 yılında Montreux Sözleşmesi ile boğazların kontrolünü ele almış, 1934 Balkan Paktı ve 1937 Sadabat Paktı sayesinde Türkiye’yi çevreleyen bölgelerde bir anlamda güvenlik çemberi oluşturmuştu (Shaw & Shaw, 2002: 377). İnönü’ye düşen ise, uluslararası siyasette her şeyin hukuk metinlerindeki gibi olmadığını bilerek, ama bu hukuki zemin üzerine yeni bir dış politika inşa etmektir.

İnönü Dönemi dış politikası çerçevesinde Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerine değinen (İlyas & Turan) yada (Duran & Karaca) çalışmalar olmakla birlikte, bu makale, yukarıda değinilen çalışmalardan farklı olarak İnönü Dönemi Ortadoğu siyasetini genel hatları ile anlamının ötesinde, tekil olarak o tarihte bağımsız durumdaki ülkelerle ilişkilerin niteliğini ayrı ayrı ortaya koymayı hedeflemektedir. Dolayısıyla İnönü Dönemi’nin Ortadoğu’daki ülkelerle ikili ilişkilerini anlama bakımından yeni ve önemli bir akademik katkı sunacağı umulmakta ve söz konusu ülkelerle ikili ilişkilerin temel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bunu yaparken en önemli referans kaynağı o döneme ilişkin *Cumhuriyet Arşivi* ile *Dışişleri Arşivi*ndeki belgeler, dönemin bazı *günlük gazeteleri* olacaktır. Birincil kaynaklara ilave olarak, dönemin bazı siyasetçi ve bürokratlarının *yayınlanmış anılarından* da, konu başlığımız ile ilgisi oranında yararlandık. *Ayın Tarihi Mecmuası* ve İnönü Dönemi dış politikalarını farklı açılardan inceleyen araştırmalar önemli veriler sunmaktadır. O tarihte bağımsız birer ülke olmakla birlikte çok düşük profilinden dolayı Yemen ve Lübnan ile ilişkilere gereklikçe değinilmiştir.

2. İnönü Dönemi Dış Politikasının Karakteri

İnönü Dönemi Türk dış politikasının genel hatları itibarıyla Atatürk’ün belirlemiş ve izlemiş olduğu dış politika ekseninde şekillendiği söylenebilir. Bununla birlikte İnönü’nün Atatürk’e kıyasla dış politikada ihtiyat esasına daha fazla yaslandığı görülmektedir. Onun dönemini en genel hatları ile iki

genel yaklaşıma dayandırmak mümkündür; birincisi Lozan sonrası Türkiye'nin uluslararası alanda kazanmış olduğu statükonun korunması ve diğeri de İkinci Dünya Savaşı'nı en az zararla atlattı (İlyas & Turan, 2012).

İnönü'ye büyük siyaset adamı sıfatını kazandıran bu tutum, Türkiye'nin Atatürk'ten beri sürdürdüğü barışı önceleyen dış politika anlayışına uygunluğa işaret ediyordu (Mülayim, 2014: 16). İnönü yönetimi 1939-50 yılları arasında; 48 ayrı devlet ile 65'i savunma, 50'si saldırma taahhüdü, 33'ü tarafsızlık, 63'ü saldırmazlık, 51'i de danışma olmak üzere 262 anlaşma imzalamıştır (Özdal & Akgül, 2019: 16).

Kendi güvenliğini, değişik kapsamlardaki anlaşmalarla güvenceye alan Türkiye açısından dönemin güç dengelerini gözetmek hayati görünüyordu. Bu kapsamda 1939 yılında iki güçlü ülke olarak İngiltere ve Fransa'yla imzalanan anlaşma, ufukta görünen Alman ve İtalyan saldırganlığı karşısında Türkiye'ye önemli bir rahatlama getirdi (Karpas, 2021: 130). İnönü dış politikasının bu güç dengesi arayışı, ilerleyen on yıl boyunca farklı ülkelerle farklı düzeylerde değişmez bir strateji olacaktır.

İnönü liderliğinde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldığı düşünülse de, aslında tarafsız değil sadece “savaş dışında” kalmıştır. Bu, İngiltere'nin içinde bulunduğu müttefiklerin lehine bir durumdur. Bir yanda Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletlerinin, öbür yanda İngiltere'nin başını çektiği Müttefik Devletlerin baskısı altında güç bir tarafsızlık siyaseti uygulamış İnönü yönetimi, dönemin Batılı diplomatlarının deyişiyle sadece memleketinin selametini sağlamakla kalmamış belki de Avrupa'nın daha büyük felakete sürüklenmesini önleyen kararlar vermiştir (Erden, 1999: 239).

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki riskleri bir şekilde atlattıysa bile İnönü Türkiye'si, 1945 yılında savaşın bitişiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin Türk boğazları konusundaki notası karşısında kendini büyük bir güvenlik krizi içinde bulmuştur (Gürün, 1991: 276). Sovyet notası, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekle birlikte tüm Ortadoğu'yu da içine alacak kapsamlı bir Sovyet yayılcılığının ilk işareti olarak görülmekteydi. İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'nin tutumu ile ilgili verilecek cevabı ve politikayı belirlemeden önce ABD yönetimiyle görüşerek, baş edemeyeceği ezici bir güce karşı benzer gücü harekete geçirerek bir kez daha stratejik dengeyi kurmuştur (Akandere 1998: 327).

İnönü dış politikada, nasıl ki savaş öncesi İngiltere ve Fransa ile yakınlaşarak bir güç dengesi oluşturmayı başarmış ise savaş sonrasındaki tehditlere karşı başka bir güçlü devleti denklemin içine çekerek bunu sağlamıştır. Bu nedenle Batı güvenlik şemsiyesine girmek isteyen Türkiye'nin Amerika ve İngiltere'den her düzeyde ziyaretçileri bu dönemde fazlasıyla artmaya başladı. Dönemin önde gelen siyasetçilerinin yazmış olduğu hatıralar, bu tür görüşmelerin Ankara'daki siyasiler nezdinde ne kadar önemli görüldüğünü anlatmaktadır (Karabekir, 2009: 1418).

Amerikan yönetimi, Sovyet yayılcılığını en azından Türkiye ve Yunanistan hattında durdurarak yayılcılığın Ortadoğu'nun tümüne yayılarak daha büyük bir tehdiye dönüşmesini önlemek üzere Truman Doktrini olarak bilinen siyasi pozisyonu açıklamıştır (Armaoğlu, 1991: 152). Soğuk Savaş'ın başlangıç startını da veren bu gelişmelerle birlikte Türkiye'ye askeri desteğin yanı sıra, her alanda ABD ile yakınlaşmaya başladı (Erim, 2005: 312-318).

İnönü Dönemi politikasının genel karakterini, onun kamuoyuna verdiği mesajlar üzerinden dört kelimeyle özetlemek mümkündür: “Temenni, tarafsızlık, katkı ve bütünleşme.” İktidara ilk geldiği dönemde ve 1939 yılı boyunca yeni döneme dair “temenni” etrafında şekillenen dış politik mesajları, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1940-42 arasında “tarafsızlık” vurgularını öne çıkardı. Savaşın ilerlediği 1943-45 arası dönem ise, Türkiye üzerinde savaşa girme baskılarının arttığı bir sırada İnönü'nün dış politik mesajları daha çok “katkı” teması etrafında şekillenmiştir. Nihayet savaşın

bitimiyle birlikte 1945'ten sonra verdiği dış politik mesajların ana temasını ise bir anlamda uluslararası toplumla “bütünleşme” oluşturmuştur (Başarır & Boy, 2019).

İsmet İnönü iktidarında uluslararası düzen, savaş tehdidi ve ekonomik zorlukların tetiklediği gergin bir dönem yaşarken Türkiye bölgesinde lokal tehditler, iç istikrar ve ekonomik kalkınma sorunlarıyla yüz yüze idi. İsmet İnönü için dış politikada ihtiyatlı olmak en güvenilir liman olarak görülse de bunu sürdürmenin garantisi ise güç dengelerini çok iyi yönetmekten geçiyordu. Nitekim o da bunu yapmış ve büyük güçler arasında bir denge siyaseti yürüterek Türkiye'nin güvenlik ve bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Bu güvenlik arayışında Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler hayati önem arz ediyordu.

3. İnönü Dönemi Ortadoğu Politikaları

Stratejik anlamda Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendiren Ortadoğu bölgesi, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ile de küresel çekişmelerin merkezinde bir coğrafyadır. Modern Türkiye'nin Ortadoğu konusundaki politikalarını tek bir kalıba dökmek mümkün olmadığı için dönemsel olarak değişen koşullara bağlı farklı şablonlardan bahsetmek mümkündür. Bu şablonlar çok genel hatları ile cumhuriyetin başlarından itibaren bölgeden kısmi “tecrit” olma politikaları ile başlayıp, 1950'lerden itibaren Ortadoğu'da Batılıların “Soğuk Savaş temsilcisi” durumuyla sürmüştü. Türkiye'nin uluslararası sistemle ve bölgeyle ilişkilerinin köklü biçimde değişmeye başladığı 1960'ların ortasından itibaren ise Ortadoğu'yu da kapsayan “çok taraflılık” olarak kendini göstermiştir. Bu anlamda İsmet İnönü Dönemi, bölgeye tecrit edici bakışın bırakılmaya başladığı, çift kutuplu dünyada Batılıların temsilcisi olma konumuna doğru yaklaşıldığı iki dönemin ortasındaki geçiş sürecini ifade etmektedir (Gözen, 1995).

Türkiye, İnönü döneminde İngiltere ve Fransa işgalinden kurtulan bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanımış ve Batı bloğuna yakın olanlarla ilişkileri ileri düzeylere getirme çabaları başlamıştır (Duran & Karaca, 2011). Bunu yaparken Türkiye'nin kırılabilirliği, Batılı müttefikleri ile güneydeki Arap komşularının çatışan çıkarları arasında bir denge bulabilmeyi (Cumhuriyet, 1943, 21 Temmuz).

İnönü politikalarının ilk dönemini Dünya Savaşından korunma amaçlı uygulamalar oluştururken, 1945'ten sonraki ikinci dönemini Türkiye'yi sağlam bir güvenlik şemsiyesi altında yeni uluslararası risklere karşı koruma adına şekillenmişti. Bu ikinci dönemin en somut sonucu ise, yukarıda işaret edildiği gibi, oluşan çift kutuplu dünyada Türkiye'ye Batı bloğu içinde bir yer bulunmasıydı. Türkiye Ortadoğu'nun anahtarı olarak görüldüğü için, İnönü yönetimini kaygılandıran unsurların başında 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi de içine alacak bir Ortadoğu harekâtına niyetlendiği yönündeki ihtimal geliyordu (Derin, 1995: 256).

Türkiye, bölgesel olarak kendi sınırlarını güvenceye alma yöntemi olarak bağımsızlığını kazanma çabasındaki “Yeni Ortadoğu” ile ilişkileri geliştirmeyi istiyordu. Ama bunu yaparken aralarına girmeye çalıştığı Batı bloğunun bölgesel hesaplarını da göz önünde bulundurması gerekiyordu. Bu çerçevede Avrupa ülkelerinden bağımsızlıklarını kazanmış olan Arap ülkelerinin bir araya gelerek 1945 yılında kurduğu Arap Birliği'ne (Arab League) olumlu yaklaşan Türkiye, ilişkilerin geliştirilmesi için karşılıklı adımlar atmaya hazır olduğu mesajını verdi (Oran, 2019, 616).

Savaş sonrasında bölgedeki gücü azalan İngiltere ve Fransa Ortadoğu'dan çekilmeye hazırlanırken, Arap Birliği, o sıralarda bağımsız durumdaki Mısır, Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan, Yemen ve Suudi Arabistan tarafından Mart 1945 tarihinde kurulmuştu. Araplar arasındaki yakınlaşmaya ihtiyatlı bir iyimserlikle yaklaşan Türkiye, tam bağımsızlık yolundaki bu ülkelerin doğuşunu olumlu bulmakta ama fazla güçlenme ihtimallerini de ihtiyatla izlemekteydi (Cumhuriyet, 1943, 3 Temmuz). Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşmaya Ankara'nın olumlu yaklaşımı karşısında Arap Birliği ilk Genel Sekreteri Mısır asıllı Abdurrahman Azzam, yaptığı açıklama ile Türkler ve Araplar arasındaki dostluğun

altını çizmiştir. Savaş sonrası koşulların belirsizliği içinde Türkiye kendi güvenliğini garanti altına alacak İngiltere patentli bir Ortadoğu Savunma Paketi fikrine de sıcak yaklaşıyordu. Arap Birliği sayesinde Mısır merkezli olarak böyle bir oluşum kolayca kurulabilirdi. Ancak, İngiltere'nin bölgedeki kötü şöhreti ve diğer yanda Türkiye hakkında Mısır yöneticilerinin sahip olduğu olumsuz düşünceler bu planı atıl bırakacaktır (Çelik, 2019).

İnönü Dönemi'nde bazı Ortadoğu ülkeleri ile geçmiş dönemde imzalanmış Sadabat Paketi gibi anlaşmalar nedeniyle bir işbirliği zemini mevcut bulunuyordu. Türkiye'nin sonradan göreceği husus, yeni dönemde İngilizlerin Ortadoğu'da gücünün görüldüğünden daha sınırlı olmasıydı. Türkiye Batılı ülkelerle güvenlik işbirliği sürse bile, bağımsızlık sürecindeki yeni Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda büyük bir potansiyel görüyordu. Ancak çift kutuplu dünyanın güvenlik açmazları ve özellikle Filistin konusundaki gelişmeler iki tarafın da ihtiyacı olan böyle bir yakınlaşmayı mümkün kılmayacaktır (Kürkçüoğlu, 1987: 13-15).

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Arap milliyetçiliği, 1938-39'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması süreci ile birlikte aradaki çatlağı biraz daha büyüttü. Ancak gerek Atatürk ve gerekse İnönü Dönemi'nde Arap bağımsızlık hareketlerine sempatiyle bakılması ve BM'de Filistin konusunda yapılan oylamalarda Türkiye'nin Araplar lehine oy kullanması aradaki buzları biraz olsun eritmişti (BCA, 266-793-49, 1947). Ama bu birkaç yıllık bahar havası, Türkiye'nin İsrail'i bir devlet olarak tanıması ile birlikte fazla uzun sürmeyecektir (Karpas, 2001: 156).

İnönü Dönemi'nde 7'si Arap ülkesi olmak üzere toplam 8 Ortadoğu ülkesi bağımsız durumdaydı. Mısır, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Yemen ve Ürdün'ün yanı sıra 1948 yılında İsrail'in bağımsızlık ilanı ile bölge coğrafyası, bugünkünün yarı sayısında ülkeye sahipti. Türkiye, bu bağımsızlıkların tümüne olumlu tutum göstermesi sayesinde söz konusu ülkelerle doğrudan itibaren iyi ilişkiler kurmakta zorlanmamış ve Batı ile Arap dünyası arasında hassas bir denge siyaseti inşa etmeye çalışmıştır (Cumhuriyet, 1944, 8 İkincikanun).

Ortadoğu ülkeleri olarak ifade edilen ülkeler grubu aslında zannedildiğinin aksine homojen bir yapı oluşturmadığından, Türkiye'nin de tüm Ortadoğu ülkelerini kapsayan homojen bir politika oluşturması mümkün olamamıştır (Cumhuriyet, 1943, 11 Ağustos). Dönem koşulları gereği Ortadoğu ülkelerini kendi içinde bölmüş olduğu için Türkiye, Ortadoğu ile ilgili politika üretirken bu ikilemi yaşamıştır. Batı bloğuna yakın olan Ürdün, Irak ve İran gibi Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler hızlı bir şekilde geliştirilirken, Doğu Bloğuna yakın olan Suriye ve Mısır gibi ülkelerle ilişkiler giderek kötüleşen bir seyir izlemiştir (Sönmezoğlu, 2006: 94-97).

Ortadoğu ile ilgili politik hesapların önemli bir bölümünü petrol kaynakları ve bu kaynakların savaş sırasındaki stratejik rolü oluşturduğu için, İnönü Dönemi boyunca, ister istemez petrol kaynakları ile ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir (Cumhuriyet, 1944, 17 İkincitişrin). Petrol faktörünü destekleyen bir unsur olarak Batı bloğunun bölgesel hesapları ile Türkiye'nin bölge hesapları, Sovyet faktörü nedeniyle genelde örtüşmekteydi (Bilgin, 2007: 43-48).

Türkiye, kendisine yönelik Sovyet tehdidi sebebiyle Batı bloğunda bir güvenlik arayışında olduğu kadar, Ürdün, Irak, İran gibi Batı müttefiki Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşarak bu güvenlik eksenini genişletmeyi hedefliyordu (Cumhuriyet, 1950, 11 Nisan). Bu, İnönü Dönemi'nde neden bazı ülkelerle daha fazla yakınlaşma sağlanırken diğerleri ile aynı oranda başarılamadığını açıklamaktadır. Savaş sonrası dönemde Türkiye ile bölgedeki Batı müttefiki ülkeler arasındaki işbirliği güvenlik boyutlarının ötesinde çok fazla çeşitlilik göstermese de, Kuveyt gibi daha o tarihte bağımsız dahi olmayan Batı himayesindeki bölgelere resmi ziyaretler yapılabilirdi (DB.TDA. 37345-149995-8 ve 9, 1947).

İnönü Dönemi'nde Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları birçok açıdan avantajları ile birlikte, sınır sorunlarından kaynaklı yeni güvenlik risklerini de beraberinde taşıyordu (Sinkaya, 2011: 79-100). Bu nedenle, ileride görüleceği gibi, bazı ülkelerin bağımsızlıklarını tanıma konusunda Türkiye acele etmeyecektir. Yeni bağımsızlığını kazanan Ortadoğu ülkelerindeki yoğun Batı karşıtlığı hala sürerken, Türkiye'nin Batı'nın bir müttefiki görüntüsü, bölgeyle ilişkileri zorlaştırıyordu. Yönetilmesi oldukça zor olan bu ikilem, bir süre sonra bölge ülkeleri arasındaki ayrışmanın netleşmesiyle, herkesin kendi yolunu çizdiği yeni bir Soğuk Savaş gerçeğine dönüşecektir (Goloğlu, 2017: 417-428).

İnişli çıkışlı siyasal ilişkilerin gölgesinde Türkiye'nin bölge ile ilgili ekonomik ilişkileri de iç açıcı değildir. Dönemin olumsuz ekonomik koşulları ve yoksulluk nedeniyle İnönü yönetiminin ithalatı kısıtlama yönündeki politikaları, gümrük tarifelerinde yapılan artışlar, döviz üzerindeki sıkı denetimler yurt içi hâsıla içinde ithal mal hacmini yüzde 300'den fazla düşürmüştü (Kasaba, 2016: 288-290).

1939-44 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinin ortalama %70'i Batılı ülkelerle yapılıyordu. Ortadoğu ülkeleri ile ticaret hacmi savaş sonrasında ufak bir artış olsa da, yüksek bir düzeye ulaşmamıştır. Bununla beraber, Türkiye Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatı artırmak için çaba göstermiştir. Bölge ülkelerinden Mısır, İran, Irak ve Filistin başta olmak üzere bölgeye yapılacak ihracatla ilgili düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır (BCA, 107-108-5, 1945).

İnönü Dönemi'nin Ortadoğu siyasetinin temel ilkelerini belirleyen yukarıdaki genel yaklaşımlar, makro politik olarak Türkiye'nin güvenlik öncelikleri ve savaş sonrası istikrar arayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu siyasetin tekil olarak farklı ülkelerle ilişkiler bağlamında nasıl oluştuğunu ortaya koymak bu genel tabloyu anlamaya yardımcı olacaktır.

3.1. Irak

Cumhuriyet Dönemi Irak-Türkiye ilişkilerinin temelleri daha Atatürk Dönemi'nde atılmış ve bu ülkeyle sınır sorunları dâhil birçok konu bir şekilde karara bağlanmıştı (Saygı, 2017: 211-224). Musul konusunda Lozan sonrası Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklığı ve çabaları iki ülke ilişkilerinde her zaman bir sorun alanı olarak kalsa da, sıcak çatışma ihtimali de hep uzak tutulmuştu. Hatta 1937 yılında imzalanmış olan Sadabat Paketi ile iki ülke ortak bir güvenlik çatısı altında bir araya dahi gelmişti.

İnönü Dönemi'nde henüz İngiliz askeri ağırlığının hissedildiği Irak'la resmi ilişkiler çok boyutlu manevraları gerektirmekteydi. Bu açıdan Irak ile ilişkilerin resmi ve hukuki düzleme oturtma aşamasında karşılıklı büyükelçilerin atanması temel araçlar olmuştur (BCA, 131-940-3, 1943; BCA, 131-940-7, 1944 ve BCA, 131-942-6, 1949). Karşılıklı askeri heyetlerin ziyaretleri, bir yanda ikili güvenlik sorunları, öbür yanda İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan ilave sorunların yönetilmesinde oldukça işlevsel adımlar oldu (BCA, 98-36-2, 1942). Diplomasi, iki taraf arasında her alanda potansiyel işbirliği alanları için temel süreci inşa ederken, İnönü yılları boyunca Irak'la girilen siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında önemini korumuştur. Irak'taki her gelişme Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendiren bir unsur olarak değerlendirilmiş ve ilişkiler buna göre tanzim edilmiştir (Ayın Tarihi, 1939/98/65: 210).

Irak Dışişleri Bakanı Nuri Sait Paşa'nın Ankara ziyareti bu anlamda ortak çıkarların ortaya konulması ve korunması konusunda İnönü Dönemi boyunca sürececek olan yakın ilişkilerin başlangıcını oluşturacaktır (BCA, 200-371-2, 1940). Bu ziyaret sonrasında ikili ilişkilerin farklı alanlarında işbirliği dönemi başladı. Bunlardan birini iki ülke başta olmak üzere Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticaretini doğrudan ilgilendiren demiryolu yatırımları oluşturdu. Irak üzerinden İran'a uzanacak demiryolu hattı inşaatı konusunda anlaşma hacmi itibarıyla iki ülke açısından oldukça stratejik adımlardan biridir. İsmet İnönü imzası ile kabul edilen proje çerçevesinde 20 km'lik demiryolu hattı ve geçeceği güzergâhtaki düzenlemeler karara bağlanmıştır (BCA, 87-44-13, 1939; 94-22-11, 1941; 152-74-6, 1941).

Bu işbirliğinin meyveleri, sınırın iki yanındaki güvenlik krizlerinin çözümünde de kendisini göstermiştir. Irak içinde yaşanan Mustafa Barzani ayaklanması nedeniyle sınır hattında durumun giderek daha nazik bir hal alması üzerine Türkiye'ye kaçak girişlerin önlenmesi ve iki ülkenin bu konularda işbirliği yapması başlıkları önemini hep korumuştur (BCA, 259-747-45, 1946). Sınırın iki yanındaki ayrılıkçı hareketleri de ilgilendirdiği için iki ülke arasında sınır güvenliği ve Kürt aşiretlerin kaçak geçişleri konusunda işbirliği, dönem boyunca sürmüştür (BCA, 259-747-48, 1946).

İkili ilişkilerin pürüzlü alanlarından biri de Türkiye aleyhine yayın yapan Irak'taki bazı yayınların ülkeye girişinin yasaklanması ve alınacak önlemlerle ilgili düzenlemelerdi (BCA, 118-79-6, 1948). Bu bağlamda, resmi ilişkilerle bağlantılı olmasa bile, Türkiye lehine haberler yaptırılması konusunda Irak'ta bulunan bazı gazetelere destek verilmesi yoluna dahi gidilmiştir (BCA, 85-563-17, 1947).

İki ülke arasındaki sınır çizimi konusu çok önceden halledilmiş olması, hukuki tartışmaları önleyen bir rol oynamışsa da, örneğin kaçakçılık ile mücadele başta olmak üzere, bu döneme ilişkin ikili ilişkilerin değişmez gündem maddeleri hep olmuştur (BCA, 238-548-10, 1940).

Irak'ta 1941 yılında Alman yanlısı milliyetçi bir darbe ile iktidarın el değiştirmesi, hiç akla gelmedik bir şekilde Türkiye'yi içine alan sorun yumağına dönüşmüştü. Irak'taki hükümete destek göndermek isteyen Hitler Almanya'sının Türkiye'den geçen demiryolunu kullanması gerekiyordu. Suriye'den kalkan ve Irak'a silah nakliyatı gerçekleştiren trenlere Türkiye başlarda izin veriyse de ilerleyen tarihlerde Alman tarafının artan talepleri üzerine Türkiye, Irak'a asker ve silah sevkiyatı konusundaki izni iptal etti. Çok geçmeden İngiltere, Irak'ta kontrolü yeniden eline alarak Almanların bu bölgedeki hesabını bozunca, Türkiye-Almanya çatışmasına dönüşebilecek olan bir sorun ortadan kalkmış oldu (Hale, 2003: 83). Almanya ile sınır komşusu olmaktansa, İngiltere işgalindeki Irak ile komşu olmak Türkiye'nin güvenliği bakımından daha olumlu görülüyordu (Ayın Tarihi, 1941/89: 317).

Savaşta çatışmasızlık politikası nedeniyle Türkiye, özellikle Ortadoğu cephesinde rakip ülkelerin esir takaslarında önemli bir aracı ve güvenli geçişlerde sağlam bir durak konumundaydı. Irak'ta kalmış olan Mihver devlet vatandaşlarının çıkarılması konusundaki işbirliği, bu anlamda iki ülke açısından ortaklık düzleminin genişlediği alanlardan biri sayılabilir (BCA, 235-587-11, 1942). Bunun yanında, özellikle savaş yıllarında Irak halkının içinde bulunduğu sıkıntılar konusunda Türk Kızılay'ından yardım talepleri ve bunların karşılanması konusundaki çalışmalar o dönem ilişkilerin insani boyutuna dair önemli unsurlardır (BCA, 178-234-29, 1941).

Ancak Irak'ın 1943 yılında İngiltere yanında savaşa dâhil olması, Türkiye'de iyi karşılanmamıştı. Zira bu ilan gereksiz yere savaşın sıcaklığını Türkiye'nin güneyine taşımakla kalmayacak, İran'a yönelik İngiliz işgali konusunda Irak'ın önemli bir üs haline gelmesine yol açacaktı. Dönemin resmi yayın organlarına yansıdığı gibi, iki komşusu arasında böyle bir düşmanlık Türkiye'nin istediği bir durum değildi. (Ayın Tarihi, 1943/110, 236).

İki ülkenin bu zorlu yıllarda en fazla ihtiyacı olan karşılıklı ticareti canlandırma konusunda hükümet kararları ve ikili protokoller İnönü Dönemi'nin Irak'la ilgili çabalarında kendini göstermiştir. Bu anlamda ekonomik işbirliği alanları, resmi yazışmalara yansıdığı gibi iki ülke arasında sağlanacak bir yakınlaşmanın en kolay olacağı kalemlerin başında geliyordu (BCA, 152-77-26, 1941). Farklı tarihlerde Irak'a buğday satılması (BCA, 125-806-10, 1948) veya yine farklı tarihlerde o ülkeden arpa alınması gibi temel hammadde ticareti bu ilişkilerde oldukça hayati işbirliği imkânı sundu (BCA, 259-747-37, 1943).

İngiltere'nin Irak'taki gücünün görece azalması, Türkiye-Irak ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmesinde ön açıcı olmuştur denilebilir. Ancak Sovyet emelleri nedeniyle hiç beklenmedik tehditlere maruz kalan Türkiye, Batı müttefiki durumunda olan Irak ile ilişkileri geliştirmenin artı avantajlar

getireceğini görüyordu. Böylece Sovyetlere Birliği'nin Türk toprakları üzerindeki talepleri, Dünya Savaşı sonrasındaki yeni dönemde Türkiye-Irak-İngiltere yakınlaşmasını tetikleyen bir rol oynamıştır (Okur, 2020: 353).

Bu ilişkilere sağlam bir zemin sağlamak üzere Irak ile Türkiye arasında karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar da hız kazandı. Bölgede iki kutuplu düzenin etkilerini gösterdiği bir dönemde İnönü ile Irak Kralı Faysal, Batı bloğuna yakın iki müttefik olarak ilişkileri ileri aşamaya taşıyacak adımlar atacaktı. İnönü ile Faysal arasındaki ılımlı ilişkiler, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın kilometre taşlarından biri olduğu gibi, sonraki dönemler için güçlü bağlar oluşturmuştur (Ulus, 1945, 11 Mayıs). Nitekim Eylül 1945 tarihinde Irak'tan Kral Naibi Abdullah'ın Türkiye ziyareti ile ilişkiler daha ileri boyutlara götürülme sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturdu (Turan, 2022). Çok geçmeden Mart 1946 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanarak bir yıl içinde tüm ilgili protokoller yürürlüğe sokulmuştur (BCA, 114-45-4, 1947). Bu anlaşma, yeni dönem ilişkilerin bundan sonrası için en önemli unsurlardan olmuş ve iki ülke için en azından 1958 yılına kadar devam edecek olan yakınlaşmayı perçinlemiştir (Şimşir, 2005).

İki ülke işbirliğinin olumlu yönlerine rağmen her şeyin yolunda gittiğini söylemek zordur. Bunlardan biri Türkiye'nin İsrail'i tanınması sebebiyle Arap kamuoyunda ortaya çıkan hoşnutsuzluğun Irak yönetimi üzerinde oluşturduğu baskı ve bu baskının yol açtığı Türkiye karşıtı açıklamalardır. Irak yönetimini Türkiye'den uzaklaştıran bundan daha ciddi iddia ise, Türkiye'nin Suriye'de Mart 1949 tarihinde darbeyle iktidar olan Albay Hüsnü Zaim'e destek olduğuyla ilgiliydi. Tam bir Irak düşmanı olan Zaim'e yönelik resmi bir Türkiye desteği bulunmasa da, iki tarafın birbirine karşı oldukça yumuşak olduğuna kuşku yoktu. Bundan rahatsız olan Irak yönetimi, Türkiye'ye karşı geçici de olsa ihtiyatla yaklaşılmaya başlamıştı (Bilgin, 2007: 134). Ama birkaç ay sonra Zaim'in başka bir darbeyle uzaklaştırılması, Türkiye-Suriye ilişkilerini zora sokarken, ironik biçimde Türkiye-Irak ilişkilerini yoluna sokmuştur.

Türkiye ile Irak arasında her dönemin gündem başlıklarından biri durumundaki Irak Türkmenleri meselesi önemini hep korumuştur. Atatürk Dönemi'nde varılan mutabakatlar ve özellikle Milletler Cemiyeti'ne üyelik süreci nedeniyle İngiliz baskısı sonucunda Irak yönetimi, Türkmenler dâhil azınlıklara bir takım anayasal haklar konusunda güvence vermişti. Ama uygulama hiçbir zaman gerektiği gibi olmamıştı (Şimşir, 2004: 207). İnönü Dönemi'ndeki ikili ilişkilerde çok fazla tartışılmayan bu konu, 1946 yılında Kerkük merkezinde yaşanan olaylarla yeniden gündeme geldi. Çıkan olaylarda Irak hükümet güçlerinin kullandığı şiddet sonucunda çok sayıda Türkmen vatandaşın öldürülmesi ve yüzlercesinin gözaltına alınması tepkiye neden oldu (Hürmüzlü, 1991: 103).

3.2. İran

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iyi seyreden ikili ilişkiler, 1930'ların ortasında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti sonrasında hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1932 yılında imzalanan Türk-İran Dostluk Anlaşması iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran en önemli resmi belge olmuştur (Duman, 2016). İran ile ilişkilerde İnönü Dönemi'ne kadar siyasal altyapı hazır olduğu için, onun dönemiyle birlikte ilişkileri ileriye taşıyacak adımlar daha kolay atılabildi. Bu anlamda karşılıklı büyükelçilerin atanması konusu, ikili ilişkilerin temel taşı olarak, birbirinin sınırlarına saygı ve tanıma bağlamında önemliydi (BCA, 131-939-30, 1940; 131-939-37, 1942; 131-940-5, 1943; 131-940-23, 1945 ve 131-941-14, 1948).

İnönü'nün ilk dönemlerinde İran ile ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde biçim almaya başladı. İran'ın işgal tehlikesi altında bulunması ve bu ülkenin içinde bulunduğu zorlu süreç, Türkiye'nin dış güvenliğini bakımından da bir zaaf oluştuyordu (Ulus, 1941, 8 Ekim). O dönem hükümet, oldukça ihtiyatlı davranıyor ve iki ülke arasındaki güvenlik anlaşmalarının sıkı biçimde

uygulanmasını istiyordu (Aydın Tarihi, 1939/64, 386). Bu açıdan Türkiye’den giden askeri heyetler, iki ülke arasındaki dayanışma gösterisinin ötesinde dışarıya karşı bir güç gösterisi anlamına da geliyordu. Bu nedenle dönemin hükümete yakın yayın organları bu tür haberler üzerinden mesajlar sayesinde iki ülkenin birlikteliğini sık sık vurgulamışlardır (Aydın Tarihi, 1939/65, 280).

Diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak iki ülke arasındaki sınır konuları önceki yıllarda çoktan çözüme bağlanmış olduğu için Arap ülkeleri ile yaşanan sınır anlaşmazlığı modern dönem İran ile neredeyse yaşanmamıştır (Özdemir, 2020). Ama bu iki tarafın ortak sınırı paylaşmasından kaynaklı başka sorunlar dönemsel olarak ilişkileri etkilemiştir. İnönü Dönemi’ne dair en dikkat çeken ikili konulardan birini yine bu tür sınır meseleleri oluşturmuştu. Bu anlamda hudut komisyonlarının oluşturulması ve bu komisyonların düzenli olarak toplantılar yapması konusundaki düzenlemeler sayesinde yasal ve resmi zemin tesis edilmiştir (BCA, 84-68-15, 1938). İnönü Dönemi’nde İran ile sınır ticaretini geliştirmek için yeni sınır kapıları kurulması yönünde kararlar da alınmıştı (BCA, 212-439-5, 1941).

Sınır komşuluğunun değişmez sorun alanları arasında bulunan karşılıklı yasal ya da yasadışı geçişler konusu iki ülkenin bu dönem önemli işbirliği ajandalarından birini oluşturuyordu. Bu anlamda iki ülke yetkilileri vize ve giriş izinleri konusunda sık sık resmi kararlar yayınlamıştır (BCA, 97-115-3, 1942). Ticari izinler dışında savaş koşulları içinde İran’da mahsur kalmış veya can güvenliğinden dolayı çıkmak isteyen yüzlerce kişiyle ilgili bir takım beklentiler bulunuyordu. Bu kişilerin Türkiye üzerinden başka bölgelere seyahat izinleri meselesi iki ülke yetkililerini en fazla meşgul eden hususlardan biri olmuştur (BCA, 116-811-18, 1940; 98-50-17, 1942; 97-125-9, 1942 ve 55-366-3, 1941).

İnönü Dönemi ikili ilişkilerin doğasını belirleyen en önemli gelişme İkinci Dünya Savaşı olduğu için bu konuda ikili bazı anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle ülkemizden bu ülkeye ve tersine silah ve mühimmat nakliyesi konusunda yapılan düzenlemeler önemlidir (BCA, 93-120-8, 1940). Ancak Türkiye’nin savaşın sıcak günlerinde Batılı ülkelerden İran başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerine silah ve mühimmat nakli konusunda kendi hava sahasını transit olarak kullandırma politikaları ülkesine göre değişimler göstermişti. Örneğin savaşın başlarında İtalya’dan İran’a gönderilen uçakların geçişine izin verilmezken (BCA, 262-763-16, 1940), bir yıl sonra İngiltere’den gelen başka bir askeri malzeme geçişine müsaade edilmiştir (BCA, 262-763-23, 1941). Bu döneme ilişkin bir diğer mesele de İran’dan ülkemize kaçan ya da sığınan muharip İranlıların durumuyla ilgili düzenlemeler olmuştur. Sığınmacıların bir bölümü uygun yerlere iskân edilirken, bir bölümü iki ülke arasındaki anlaşmalara dayalı olarak süreç içinde iade edilmiştir (Şehitoğlu, 2021).

İran’ın 1941 yılında güneyden İngiltere ve kuzeyden Rusya işgaline girmesi Türkiye’de tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Dost ve kardeş bir ülke olarak nitelenen İran’daki bu gelişmeler endişeyle takip edilirken, Türkiye’nin İngiltere ve İran arasında arabuluculuk konusunda girişimleri oldu. Rusya faktörü nedeniyle kendi çıkarları konusunda her hangi bir tavize yanaşmayan İngiltere’nin olumsuz tavrı nedeniyle bu girişimler sonuç vermemiştir (Aydın Tarihi, 1941/93, 192).

İki sınır komşusunun öncelik verdiği hususlardan biri ulaşım olduğu için demiryolu inşası, sadece insan nakliyesi bakımından değil aynı zamanda ticari malzemelerin ucuz bir şekilde nakli ve ticaretin artırılması bakımından önemli görülüyordu (BCA, 87-44-13, 1939). Bunun tamamlayıcı bir devamı olarak ikili ticari ilişkilerin kolaylaştırılması konusunda ikili ticaret anlaşmaları yapılmıştır (BCA, 110-23-20, 1946). İki tarafa da önemli bir ekonomik kazanç getirmesi beklenen demiryolu projesi konusunda İran tarafı da, kendi ülke sınırları içinde yapması gereken inşaatları hızlı bir şekilde tamamlamıştır (Aydın Tarihi, 1940/77, 271). Bu anlaşmalar arasında İran’dan ithal edilecek ürünler ile Türkiye topraklarından geçerek Avrupa’ya gidecek ürünlerin nakliyesi konusunda, Türkiye limanlarının ve karayolunun kullanımı konusunda farklı tarihlerde transit anlaşmaları ve onların ek düzenlemeleri yapılmıştır (BCA, 85-111-13, 1939; 86-29-11, 1939; 118-102-1, 1949 ve 121-86-17, 1949).

İnönü Dönemi'nde İran ile ikili işbirliği alanlarından birini de eğitim oluşturmaktaydı. Bu bağlamda İran'dan Türkiye'ye okumak için gelen öğrenciler konusunda ikili anlaşmalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Türk asıllı İranlı öğrencilerin tercih edildiği bu değişim programında onlarca öğrenci yatılı okullara yerleştirilmiştir (BCA, 143-21-16, 1944). Ortadoğu ülkelerindeki durumdan farklı olarak İran'da yaşayan Türkmenler, ikili ilişkilerde sorun olmamıştır (Moghanirahimi, 2021).

Dönemin hükümet kararlarına bakıldığında, protokol nezaketi gereği İnönü Dönemi'nde İran sarayındaki bir takım davetlere katılım konusunda da hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Örneğin dönemin İran Şahı veliahdının düğün töreni için Türkiye'den, kabine, meclis, ordu, bürokrasi temsilcileri ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir heyet gönderilmiştir (BCA, 86-30-17, 1939; 261-762-29, 1939).

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ülkeleri arasındaki kimi sorunların çözümüne dair arabuluculuk katkıları olması şaşırtıcıdır. Bunlardan biri olan İran ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığı Türkiye'nin yapıcı rolü ve kolaylaştırıcılığı sayesinde iki ülkenin menfaatine sonuçlanmıştır (BCA, 258-734-6, 1940). İnönü Dönemi'nin diplomasi çalışmaları arasında Japonya ile İran arasındaki ilişkilerde bir köprü rolü oynayarak, iki ülke menfaatlerinin karşılıklı olarak Türkiye tarafından korunması hususunda yapılan çalışmalar da önemli bir örnek olmuştur (BCA, 262-763-32, 1942).

Türkiye-İran ilişkileri bağlamında savaş sonrasında geliştirilmeye çalışılan ticaret ve güvenlik ilişkileri siyasi tartışmaların ağırlıklı bir bölümünü oluşturmaya devam etmiştir. Özellikle İran'ın kuzey bölgelerinin halen Sovyet işgali altında bulunması ve Amerikan yönetiminin baskıları, Türkiye'nin komşusuyla ilişkilerinde önemli bir açmaza işaret ediyordu (Cumhuriyet, 1946, 15 Mart). Bununla birlikte karşılıklı ilişkilerin normalleştirilmesi adına özellikle sanat ve spor alanlarında iki ülke sporcu ve sanatçıların ziyaretleri hız kazandı (Cumhuriyet, 1947, 12 Ekim). İki ülkenin de kendi bölgesinde ilişkilerini geliştirmeye muhtaç olduğu bir dönemde yapılan çalışmalara dikkat çeken İsmet İnönü, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada İran ile gelişmekte olan ikili ilişkileri anlatırken tüm milletvekillerinden yoğun alkış almıştır (İnönü, 1993: 72).

3.3. Suriye

Irak ve İran'dan farklı olarak Suriye ile ilişkiler konusu her dönemde olduğu gibi İnönü Dönemi'nde de sorunlu olmuştur. Türkiye ile Suriye ilişkilerinin bu dönem en önemli konusu Atatürk Dönemi'nden miras kalan sınır meselesidir. Aslında iki ülke arasındaki sınır, Cumhuriyetin erken dönemlerinde netleştirilmişti. 1921'de yapılan Ankara Anlaşması'nın 8. maddesinde öngörülmüş olan Türkiye-Suriye sınırı, 1923 yılındaki Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinde uluslararası bir resmiyet kazanmıştı (Lozan, 2001: s. 55).

Sınırın tümü değil ama Hatay ile ilgili kısmı her zaman sorun olmuştur. 1920'de tüm Suriye ile birlikte Fransız işgaline giren Hatay, mandater dönem boyunca hep özerk bir yönetim olarak kalmıştı. 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığı gündeme geldiğinde, Hatay'ın da bağımsız bir devlet olması süreci hızlandı. Atatürk'ün ölümünden hemen önce Fransa ile yapılan ikili anlaşmalar ve Milletler Cemiyeti kararları çerçevesinde Hatay'ın bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlanmıştır (Son Posta, 1938, 3 Eylül). Çok geçmeden bağımsız Hatay Devleti, Haziran 1939 tarihinde hem halk oylamasının sonuçlarını hem de hukuki durumu göz önüne alarak Türkiye'ye katılma kararı vermiş ve böylece Türkiye ile Suriye sınırı tamamen netleşmiştir (Dağıstan & Sofuoğlu, 2005).

Ancak Türkiye hukuken haklı olduğu halde Suriye'deki milliyetçi partilerin ulus inşa sürecinde dış düşman yaratma stratejileri çerçevesinde hep düşman olarak kalmaktan kurtulamadı. Temmuz 1939 tarihinde Suriye Devlet Başkanı Haşim Atassi'nin istifası ülkede belirsizliği biraz daha artırmışken,

Türkiye, Arap milliyetçilerin Hatay konusu başta olmak üzere ikili ilişkileri zehirleyen bazı konulardaki tutumundan kaygı duyuyordu. Milliyetçilerin kışkırtıcı söylem ve eylemleri Türkiye'yi rahatsız etmekle birlikte, Fransa'nın ülke içinde şiddetin dozunu artırması da Ankara'da hoş karşılanmıyordu (Aydın Tarihi, 1939/68, 419).

Türkiye, Hatay'ın vatan topraklarına katılımı sonrasında hızlı bir şekilde idari düzenlemeler ve siyasi adımlar konusunda hızlanarak bölgedeki varlığını artırmaya başladı. Bu çerçevede birçok devlet kurumunun il temsilcilikleri oluşturularak hızlı atamalar yapıldı. Bu çerçevede örneğin gümrük kapıları da açıldığı için Gümrük Tarife Kanunu bu ili de içerecek şekilde yürürlüğe konuldu (BCA, 212-439-1).

Suriye'deki milliyetçi iktidarlar nedeniyle Hatay'dan kaynaklı gerilim her dönem kendini hissettirirken İnönü Dönemi'nde iki taraf arasındaki sorunlar yeni ideolojik ve jeopolitik gerekçelerle büyümüştür (Korgun, 2020). Bu nedenle Türkiye, Suriye'deki gelişmeleri ve milliyetçilerin güç değişimini yakından takip ediyordu. Nitekim 18 Temmuz 1940 tarihinde milliyetçi siyasetçilerden biri olan Abdurrahman Şehbender'in bir suikastla hayatını kaybetmesi açıktan beyan edilmese de, Ankara'daki hükümet medyası tarafından olumlu karşılanmıştı (Aydın Tarihi, 1940/80, 286).

Türkiye, her şeye rağmen İnönü Dönemi'nde, savaş koşulları içinde eline geçen oldubitti fırsatlarını dahi suiistimal etmemiş ve Suriye'nin bütünlüğünü savunmuştur. Fransızların Almanya karşısında yenilmeye başlaması ardından 1941 yılından itibaren Suriye'deki Fransız işgal yönetimi de çatırdamaya başlamıştı. Suriye'nin olası bir Alman işgaline girmesi müttefiklerin işine gelmediği için İngiltere Türkiye'ye yeşil ışık yakarak Alman işgalinden Türkiye'nin Halep'ten itibaren tüm bölgeyi kontrol etmesinin daha iyi olacağını düşünüyordu. Ancak İsmet İnönü, 18 Mart 1941 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Suriye topraklarından her hangi bir taleplerinin olmadığını söyleyerek, bu projenin içinde olmayacağını açıkça ortaya koymuştur (Hale, 2003: 82).

Çok geçmeden, müttefik birliklerinden Suriye'de kontrolü yeniden ele geçirmesi Ankara'da büyük bir ilgi ve heyecan uyandırmıştı. Suriye'nin tam bağımsızlığını prensipte destekleyen Türkiye, müttefiklerin galibiyetini bu yolda önemli bir adım olarak değerlendirmişti. Türkiye'nin temel kaygısı Suriye'deki iktidar boşluğu nedeniyle Mihver devletlerinden birinin güney sınırlarında bulunmasıydı. Bu olumsuz senaryonun uzaklaşması İnönü yönetimini rahatlatmıştır (Aydın Tarihi, 1941/91, 351).

Irak'ın arabuluculuğunda Türkiye ve Suriye arasında ilişkileri yumuşatma konusunda yapılan girişimler, geçici bir süreliğine de olsa iki taraf arasında ihtiyatlı iyimserlik dönemi yarattı. Ama bu dönemde yapılan ikili bazı anlaşmalara rağmen, bu yumuşama fırsatı, Şam'daki yöneticilerin Arap milliyetçiliği söylemlerine kurban gitmiştir (Oran, 2009: 616). Bunlardan biri 1945'te Şam'da yapılan ve Hatay'ın yeniden iadesinin talep edildiği büyük gösteriydi. Suriye 1946 yılında Fransız askerlerinin çekilmesi sonrasında tam bağımsız olurken, Hatay konusundaki söylemi daha da sertleşti. Bu nedenle Türkiye, Suriye'nin tam bağımsızlığını tanıma konusunda acele etmedi. Ancak Irak yönetiminin arabuluculuğunda iki taraf, Hatay'ı ikili ilişkilerde bir engel olarak görmeyecekleri konusunda centilmenlik anlaşmasına varınca bağımsızlık tanınmıştır. Buna rağmen Suriye 1947'de Hatay konusunu BM gündemine taşıyarak sorunu büyütme yanlısı olduğunu yeniden göstermiştir (Karabulut, 2021).

Suriye ile ilişkilerdeki gerginliğe rağmen iki taraf 1947 yılından itibaren karşılıklı diplomatik temsilcilikleri açıp gerekli atamaları yapmayı ihmal etmemiştir. Bu adımın atılmasında Türkiye'nin o sıralardaki en önemli Arap meselesi durumundaki Filistin topraklarının bölünmesi için BM'de yapılan oylamada Araplarla birlikte ret oyu vermiş olması etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 2010: 23). Suriye ile Lübnan arasında bölünme krizinin yaşandığı bir dönemde, iki Arap ülkesiyle birden problem yaşamaktan çekinen Türkiye'nin yapıcı yaklaşımı her iki Arap ülkesindeki yöneticilerce olumlu karşılanmıştı. Her iki ülkenin bağımsızlığına da saygı gösteren Ankara, Araplar arasındaki sorunlara karışmama siyasetini takip etmiştir. Çok geçmeden Lübnan Başbakanı Sadi Munla'nın ziyareti Türkiye

ile ilişkilerde yeni bir dönemi başlattığı gibi Suriye ile de yumuşaya katkıda bulunmuştur. Buna meclis konuşmasında değinen İnönü ziyaretin kazanımlarından övgüyle bahsetmiştir (İnönü, 1993: 67).

1948 yılında Suriye'nin BM Temsilcisi Faris el-Khoury'nin Türkiye temsilcisine yakın işbirliği konusundaki teklifi, Türkiye'de çekimser karşılandı. İnönü yönetimi, Türkiye'nin Batılı ittifakın bir üyesi olmaya çalıştığını hatırlatarak, Arap siyaseti içinde daha fazla aktif olma davetini reddetmiş, bunun yerine, Arap ülkeleri ile Batı arasında kolaylaştırıcılık rolüne istekli olduğunu belirtmiştir. Ancak bu teklif soğuk karşılanmış ve Türkiye'nin girişimi atıl kalmıştır (Bilgin, 2007: 130).

Suriye'de Türkiye'ye sempatiyle bakan Albay Hüsnü Zaim tarafından 1949 yılı Mart ayında gerçekleştirilen askeri darbe ikili ilişkilerde umulmadık bir geçici iyileşme sağladı. Zaim'in Hatay konusunda yapmış olduğu "Bu konu artık kapanmış bir meseledir" şeklindeki Türkiye yanlısı açıklama Ankara-Şam ilişkilerinde birden bire bahar havası getirdi. Hatta Suriye yönetiminden iki ülke arasında askeri birliktelik kurulması için teklif dahi gelmişti. Ancak bu teklife de ihtiyatla yaklaşan İnönü, diğer Arap ülkelerini kışkırtacak bir yakınlaşmanın olumsuz sonuçlar getireceğini düşünüyordu. Bu sıralarda Hatay'ın sınırları konusundaki idari düzenlemeler de sürmüş ve sınır köyleri konusunda bazı kararlar alınmıştır (BCA, 206-16-5, 1949).

Resmi belgeler, iki ülke arasında öteden beri devam etmekte olan en önemli sorunlardan birinin sınırdan yapılan kaçakçılık konusu olduğunu göstermektedir. İnönü Dönemi'yle birlikte bu işbirliği artırılırken, iki ülke arasında tel örgülerle gerçek bir sınır çekilmeye başlanmıştır. Bağımsız Suriye Devleti ile ticaret, yeni dönemle birlikte canlandırılmaya çalışılmış ve gümrük vergileri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Korkmaz, 2017).

3.4. Ürdün

İnönü Dönemi Ortadoğu ülkeleri içinde en kolay ilişki Ürdün ile olmuştur. Türkiye'nin de bir şekilde yakın olduğu İngiltere'nin Ürdün'deki belirgin kontrolü dolaylı yoldan Türkiye-Ürdün ikili ilişkilerini kolaylaştırmıştır. İngiltere ile Türkiye arasında imzalanmış bulunan yardım anlaşmasına Ürdün'ün katılmasını öngören 1941 tarihli Ankara Sözleşmesi bunlardan biridir (BCA, 94-16-5, 1941). İkinci Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü, 1942 yılında temsilcisini Ürdün Kralı Abdullah'a gönderip işbirliği konusunda nabız yoklamış ve bir süre sonra askeri konularda karşılıklı eğitim çalışmaları başlamıştır (BCA, 105-22-7, 1944).

Ocak 1947 tarihinde Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye ziyareti, dönüm noktası olmakla birlikte (Demirtaş, 2015) iki tarafı ortak bir zeminde buluşturmak aslında kolay almamıştır. Hatta Türkiye'nin önerdiği işbirliği metni, Ürdün bürokratları tarafından başlarda kabul edilmemiş ve cevaplar konusunda süre istenmişti. İki taraf arasındaki zorlu müzakere süreci İnönü ve Türk bürokratların akıllıca hamleleri ile başarıya ulaştırılmıştı (Erkin, 1987: 173):

Görüşmeler sonrasında iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalanmış ve İnönü Dönemi sonrasında da derinleşecek ilişkilerin temelleri atılmıştır (BCA, 112-89-10, 1947). Kralın Ankara ziyaretinden sonra karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması ile birlikte iki taraf arasındaki ilişkiler üst seviyeye çıkarılarak bölgesel konularda yakın temaslar dönemi başlamıştır (BCA, 131-941-1, 1947; 131-941-6, 1947). Ankara'nın karlar altında bulunduğu bir zamanda gerçekleşen bu ilk sıcak resmi ziyareti başarılı kılan unsurlardan biri İnönü ailesinin misafirperverliği olmuştur (Bilgehan, 1998: 131).

Sınır komşusu olmayan iki ülke arasında bölgesel siyasi sorunlardaki ortak yaklaşımlar ikili ilişkilerde hep olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunun görüldüğü alanlardan biri örneğin savaş esiri Türk vatandaşlarının yurda naklindeki işbirliği sürecinde yaşanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, İtalya kontrolündeki mülteci kamplarında kalmış bulunan Türk vatandaşları, bazı

Ortadoğu ülkelerine ve Ürdün'e geçmişti. Onların yurda getirilmeleri konusunda Ürdün ile yürütülen diplomatik süreçler önemli bir kolaylık sağlamıştır (BCA, 118-84-18, 1948).

Ürdün'le ikili ilişkiler dönemin koşulları içinde iyi bir yakınlaşma anlamına gelse de, buna karşın Ortadoğu'nun Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkeleriyle ilişkileri kötüleştiren bir rol oynamıştır (Oran, 2009: 617). Bu üç ülke, kategorik olarak Ürdün ve Türkiye'yi adeta düşman olarak gördüğü için, iki ülkenin 1947'den sonra başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Bloğu'nda olmaları bölgesel sorunlarda ortak hareket etmelerini kolaylaştırmıştı. Özellikle Suriye ve Mısır tarafından başı çekilen bölgesel bloklaşmada Ürdün, her zaman Türkiye ile aynı tarafta olmuştur.

3.5. Filistin

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Ortadoğu ile ilişkilerindeki en önemli konu Filistin meselesiydi. Daha Atatürk Dönemi'nin sonlarında dahi Türkiye bölgede yaşanan çatışmalardan endişe duyduğunu ve sorunun giderek karmaşıklaşmasından rahatsızlığını dillendiriyordu. Büyük Filistin ayaklanmasının en hararetli olduğu ve çatışmaların en yoğun olduğu böylesi bir dönemde Türkiye, Filistin halkının bağımsızlığına sempatiyle baktığını gizlemiyordu (Ayın Tarihi, 1938/54, 485). Ankara'nın baştan beri Filistin konusunda genel prensibi bölgedeki yasadışı Siyonist yerleşmelerin durdurulması yönündeydi (Bilgin, 2007: 117). Ancak 1930'lu yıllardan itibaren Filistin'e yönelik küçük çaplı Yahudi göçleri konusunda engel çıkarmayan Türkiye, gruplar halinde veya tekil olarak geçişlere müsaade edilmiştir (BCA 92-85-5, 1940). Avrupa'dan kitleler halinde Yahudi göçlerine verilen bu izinler 1940 yılına kadar artarak sürmüştür (BCA, 91-70-90, 1940). Ancak gerek savaşın kaderi ve gerekse ülke içindeki dengeler nedeniyle İkinci Dünya Savaşı koşullarında bu göçleri kimi zaman engellemiş ya da büyük sınırlamalar getirmiştir (Kasaba, 2016: 181).

1936 ayaklanması, bölge açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olurken, bu tarihte Türkiye'den beklentiler de yükselmisti. Hatta Filistin'deki İngiliz ve Yahudi işgalinin ancak Türkiye'nin yardımıyla bitirilebileceğine inanılıyordu (BCA, 607-102-13, 1936). Filistin'deki ayaklanma Arap, Yahudi ve İngilizler dâhil olmak üzere binlerce insanın ölümüne neden olurken, mandater güç olarak İngiltere, çözüm bulmak üzere 1939 Şubat ayında Londra'da bir konferans toplamıştı. Bu konferansı yakından izleyen Ankara, Filistin tezlerine daha yakın görünüyordu (Ayın Tarihi, 1939/63, 120). Türkiye'deki medyada yoğun biçimde tartışılan Filistin meselesi, mandater İngiltere'yi de ürkütmeden bir anlamda orta yollu bir çözüme odaklanmıştı. O tarihte nüfusu 1 milyon 400 bin olan Filistin'de nüfusun üçte ikisini Araplar, kalan kısmını Yahudiler oluşturuyordu. Türkiye, Arapların yönetiminde Yahudilerin azınlık olduğu bir formüle sıcak bakıyordu (Ulus Gazetesi, 1939 Mart 2).

İnönü yönetiminin işini kolaylaştıran gelişme, bu konferans sonrasında İngiltere tarafından Beyaz Belge'nin (White Paper) yayınlanması olmuştur. Arap ayaklanmasını durdurma konusunda ümitleri azalan İngiltere, yaklaşan Dünya Savaşı risklerini de düşünerek Filistinlilere on yıl içinde bir devlet kurma ve beş yıllık süre ile bölgeye Yahudi göçlerini durdurma konusunda söz veriyordu. Türkiye, bu belgeyi olumlu karşılamıştır (Ayın Tarihi, 1939/66, 486). Türkiye'nin tutumunu değiştirmek için Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni birçok girişimde bulunmuş, Türkiye'nin Kudüs'teki Başkonsolosu ile görüşmeler yapmış (DB.TDA, 2706-23753-1, 1939) hatta İnönü'ye Filistin tarafının neden bunu reddettiğini açıklayan bir kitapçık da vermiştir (DB.TDA, 2706-23747-1, 1939).

Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasetinde sadece Filistin değil tüm Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri hassasiyet taşıyan bir dönemden geçiyordu. Bu nedenle Ankara'dan bu ülkelere Feridun Cemal Erkin ve Faik Zihni Akdur gibi isimler sık sık gönderiliyordu (BCA, 97-116-7, 1942; 101-15-3, 1943). Bunun yanı sıra, Türkiye, Filistin'deki gayrimenkuller ve vakıflara ait belgeler üzerinde çalışma yapılması konusunda Filistin tarafına yardımcı olmuş ve kendi toprakları üzerindeki haklarını koruma konusunda Osmanlı döneminden kalma tapu kayıtlarını onların bilgisine açmıştır (BCA, 19-107-22, 1945).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin Filistin ile ilişkileri neredeyse tümüyle askeri konular çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede, İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen bazı askeri malzemelerin Filistin'den getirilmesi, insani yardımlar, bölgede eğitim vermek üzere askeri uzmanların gönderilmesi gibi konu başlıklarında ilişkiler öne çıkmaktaydı (BCA, 101-16-13, 1943). Savaş sırasında Filistin konusunda bir siyaset oluşturmaya çalışan Türkiye, bir yandan İngiltere ile denge politikasını gözetirken, öbür yanda hem Araplara ve hem de Yahudilere adil olmaya çabalamış ama bunda çok da başarılı olamamıştır. Filistin'e yönelik Yahudi göçleri konusunda savaş boyunca bazı kısıtlamalar yapmış olsa da, bunların göstermelik kaldığı anlaşılmaktadır. Zira Yahudi Ajansının Türkiye'ye göndermiş olduğu teşekkür mektupları, Türkiye'nin bu Yahudi göçleri konusunda bu dönem oldukça yumuşak olduğunu göstermektedir (BCA, 110-736-16, 1945).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Filistin ve İngiliz hedeflerine yönelik saldırıların terör boyutuna gelmesi karşısında Türkiye, gelişmeler karşısında ihtiyatlı tutumunu korumakla birlikte Arap tezlerine biraz daha yaklaşmıştı. Bunun önemli bir işareti olarak 1947 yılında Birleşmiş Milletler gündemine geldiğinde, Filistin topraklarını bölen 181 sayılı karar karşısında Türkiye Araplar yanında yer almış ve bölünme aleyhine oy kullanmıştı (Bilgin, 2007: 118). Türkiye'nin tutumunu değiştirmeye çalışan Amerika'daki Yahudi lobisi de bu dönemde çalışmalarına hız vererek, hükümet üzerinde etkili olmaya çalışıyordu. New York'taki Yahudi Ajansı, bizzat Ankara'ya resmi yazılar yazarak bilgilendirme ve Arap yanlısı tutumu değiştirmeye yönelik çabalarda bulundu (BCA, 5-23-8, 1947).

İnönü Dönemi boyunca Filistin lehine olan genel siyasi tutum, 1947 sonlarından itibaren ABD güvenlik garantilerinin gelmeye başlaması ile değişti. Bir yıl önce Filistin'in bölünmesi aleyhine oy kullanan Türkiye, 1948 yılında kurulan İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke olmuştur. Türkiye bir yandan üyesi olmaya çalıştığı Batı ittifakıyla yakınlaşma fırsatı ve diğer yandan da ABD'de o dönem dahi güçlü olan Yahudi lobisinin desteğini alma hedefiyle İsrail'i tanıdı (Kürkçüoğlu, 2010: 32).

Bu tanımanın yanı sıra, İnönü Dönemi'nde, Türkiye Yahudilerinin büyük bölümünün yeni kurulan İsrail'e gitmesine göz yumulmuştur (Kasaba, 2016: 178). Bir yandan Yahudi cemaatini memnun etme hesapları yapan Türkiye öbür yanda, stratejik bir denge kurmaya çalışarak yerlerini terk etmek zorunda kalmış Filistinli sivillere insani yardımı da ihmal etmiyordu. Örneğin Siyonist terör nedeniyle yaşadığı bölgelerden göç eden Filistinliler için 2 bin çadır gönderilmesi oldukça ironik bir durumdur. Bu çelişkili siyaset inişli çıkışlı olarak ileride ısrarla devam ettirilecektir (BCA, 118-80-14, 1948).

Bu dönem oldukça kritik bir denge siyaseti gözetmek zorunda kalan İnönü yönetimi, bir yanda Arap ülkelerindeki işbirliği ve ekonomik potansiyeli değerlendirmek isterken, öbür yanda güvenlik şemsiyesi altına girmeye çalıştığı Batı'nın İsrail konusundaki hassasiyetine uygun davranmak istiyordu. Ancak İnönü'nün meclis kürsüsünden belirttiği gibi bunda oldukça zorlandığına kuşku yoktu: "Arap Birliği devletleri ile dostluk münasebetlerimiz memnuniyet verici bir samimiyet havası içinde inkişaf etmektedir. Komşularımızın hepsi ile iyi geçinmek hususundaki samimi kararımız bu kararın tatbiki yolunda gösterdiğimiz bütün gayrete rağmen dilediğimiz semereyi vermemektedir" (İnönü, 1993: 78).

1949 yılına kadar süren Birinci Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkeleri, Irak aracılığı ile Türkiye'den askeri destek istemişlerdi. Ancak Türkiye, şartlı ABD askeri yardımları almaya başladığı için böyle bir destek verecek potansiyele sahip bulunmuyordu. Arap tarafının yenilgisinden sonra, Ürdün'ün girişimleri ile Türkiye'nin arabuluculuğunda bir barış sağlanması teklifi de Türkiye tarafından reddedilmiştir. Ancak Türkiye BM tarafından oluşturulan Uzlaştırma Komisyonu (*Coinciliation Commission*) üyesi olmayı kabul etmiştir (BCA, 118-87-1,1949; 121-83-4, 1949). Ancak ne bu komisyon ne de Türkiye'nin arabuluculuk rolü başarılı olmuş, üstelik Filistin sebebiyle Ortadoğu'daki Arap ülkeleri ile ciddi bir ayrışma dönemi başlamıştır (Bilgin, 2007: 120-125).

Arap ülkeleri ile ayrışma pahasına İsrail ile girilen yakın ilişkiler aslında Türkiye'nin kendi bölgesindeki istikrar ve güvenlik arayışlarının bir sonucu olarak kaçınılmaz bir tercih olarak görünmektedir. Buna işaret eden İnönü, meclisteki konuşmasında Türkiye'nin tercih nedenini izah etmiş ve milletvekillerinin büyük bölümünden destek almıştır: “Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin yakın doğuda bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz. Yakın Doğu’da barışın ve güvenin yerleşmesi hepimiz için kıymetli bir dilektir” (İnönü, 1993: 87).

3.6. Mısır

Mısır’la daha Osmanlı Dönemi’nden gelen sarsıntılı ikili ilişkiler, Cumhuriyet Dönemi’yle birlikte değişmiş, 1930’lu yıllarda gergin uluslararası ortam iki ülkeyi geçici süreliğine de olsa birbirine yakınlaştırmıştı. Artan Alman ve İtalyan tehditleri karşısında kolaylaşan Türkiye ve Mısır yakınlığı, Atatürk’ün son dönemlerinde imzaladıkları Dostluk Anlaşması ile zirveye çıktı (Bulut, 2010). 1938 yılında Türkiye Hariciye Vekili Tefvîk Rüştü Aras’ın Mısır ziyareti, sadece iki ülke arasında siyasi, ticari ve güvenlik ilişkilerini değil aynı zamanda bölgesel güvenlik konularında da yakınlık arayışı olarak gerçekleşti. Aras, bu ziyaret sırasında Mısır’ı Sadabat Paktı’na katılmaya davet etmiş ve İngiltere’nin desteğindeki Kral Faruk bu fikre sıcak baksa da, milliyetçilerin muhalefeti nedeniyle cesaret edememiştir (Aydın Tarihi, 1938/53, 89-98).

İnönü Dönemi’nin ilk yıllarında Mısır, İkinci Dünya Savaşı’nın tüm ekonomik ve siyasi yıkımını yakından hissetmiş ve ciddi bir buhran içine girmişti. Mısır, bu ülkede 200 binden fazla askeri bulunan İngilizler için, Alman yayılcılığını durdurma planlarında Akdeniz’deki en önemli askeri üssü durumundaydı. Tam da bu aşamada Türkiye ve Mısır arasında ciddi bir menfaat çatışması belirdi. İngiliz işgaline karşı seslerini yükseltip tam bağımsızlık mücadelesi veren Mısır milliyetçileri, kendi güvenliği sebebiyle İngiltere’ye daha yakın görünen Türkiye’ye de kuşkuyla yaklaşıyordu (Kemiksiz, 2020).

Türkiye, savaşın başlamasıyla birlikte Mısır’a olan ilgisini daha da artırmıştı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Libya’da büyük bir askeri yığınağı bulunan İtalya’nın doğuya doğru hamle yapma ihtimaliydi. Bunun olması halinde bölgede sadece İngiltere menfaatleri etkilenmeyecek, Türkiye’nin güneyinden itibaren ciddi bir riski alanı ortaya çıkacaktı. Bu açıdan İtalyan üst düzey yetkililerin Mayıs 1939 tarihindeki Mısır ziyareti Türkiye tarafından yakından takip edilmiş ve İngiltere ile ortak görüş dile getirilmiştir (Aydın Tarihi, 1939/66, 484). Nitekim çok geçmeden Mısır Dışişleri Bakanı Abdül Fettah Yahya Paşa, Haziran ayında Türkiye’ye gelerek Almanların büyük eleştirisine rağmen Ankara’nın endişelerini gidermeye çalışmıştır (Aydın Tarihi, 1939/67, 183-195).

Daha savaş sırasında İngiltere ordusunun Mısır’daki tecrübelerinden yararlanmak üzere Türk subaylar gönderilmiş olması, Mısırlı milliyetçilerin pek de hoşlanacağı bir adım olmamıştı (BCA, 93-112-13, 1940). Savaşın başlaması ile birlikte Mısır ile ilişkiler tümüyle güvenlik eksenli bir çizgiye geldi. 1942 yılında ülkede patlak veren hükümet buhranı ve İngiltere yanlısı kralın kaçtığı yönündeki haberler, Ankara’da telaş yarattıysa da, böyle olmadığı ortaya çıkınca Türkiye önemli ölçüde rahatlamıştır (Aydın Tarihi, 1942/98, 357-358).

Ama savaş sonrası yeni dönemde yakınlaşma konusunda ortam biraz yumuşamaya başladı. Türkiye’nin 1945 yılında Mısır öncülüğünde kurulan Arap Birliği’ni tanıyarak yakınlık kurma niyetini ortaya koyması iyi bir fırsata dönüştürülebilirdi. Nitekim henüz bu birlik oluşum aşamasında iken yakından ilgilenen Türkiye, Arap dünyasının iç dengeleri içinde Mısır’ın merkezi konumunu görerek ona göre bir politika arayışı geliştiriyordu (Cumhuriyet, 1944, 19 Mart).

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkileri biraz ılımlı bir duruma getirmek için 1946 başlarında iki ülke arasında bir dostluk anlaşması imzalanması gündeme gelmişti. Türkiye, yeni dönemde Mısır gibi bölgenin önemli bir gücüyle daha iyi ilişkileri arzularken, İngilizlerin desteklediği Mısır Kralı Faruk da

benzer yakınlaşma yanlısıydı. Ancak kralın gücü sınırlı olduğundan Kahire'deki milliyetçilerin baskın söylemi yakınlaşmayı erteledi (Kemiksiz, 2020: 178).

1946 yılında gayri resmi olarak Türkiye'ye gelen Mısır Kralı Faruk'un ziyareti, diplomatik protokolden uzak bir süreçte gerçekleşmiş olsa da, ikili ilişkilerde seviyenin yükselmesine yardımcı oldu. Nitekim İsmet İnönü 1 Kasım 1946 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada bu ziyarete ve iki ülke ilişkilerine özellikle değinerek geline aşamadan hoşnutluğunu dile getirmişti (İnönü, 1993: 66). Ancak Mısır Kralı ile kurulan İngiltere destekli ilişkiler, 1947 yılında Soğuk Savaş'ın başlamasından sonraki dönemde Türkiye ile Mısır ilişkilerini kötüleştirmekle kalmayacak ve Ortadoğu'da birbirine düşman iki kampa bölecektir.

3.7. Suudi Arabistan ve Yemen

İnönü Dönemi, Suudi Arabistan'la ilişkiler kendisinin başbakan olarak görev yaptığı Atatürk Dönemi'nde başlamıştı. Daha Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulduğu yıllarda ikili ilişkilerin temeli atılmış ve karşılıklı tanıma ve konsolosluk çalışmaları başlatılmıştı (BCA, 26-29-6, 1926). Atatürk Dönemi'nde bağımsızlık sürecine giren Riyad yönetimi ile daha o yıllarda karşılıklı diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki bu irade meyvesini vermiş ve birkaç yıl sonra iki ülke arasında dostluk anlaşması yapılarak, farklı alanlarda düşük düzeyli de olsa işbirliği sürmüştür (BCA, 26-63-1, 1927). Krallığın resmi olarak kurulduğu 1932 yılında Riyad yönetiminden Ankara'ya ilk resmi ziyaret gerçekleşmiş ve ilişkiler başlamıştır (Kurşun, 2013: 581). İsmet İnönü'nün Başbakanlığı döneminde yapılan eğitim işbirliği çerçevesinde gerek Kara ve gerekse Hava Harp okullarında eğitim görmek üzere Suudi Arabistan'dan ülkemize öğrenciler gelmeye başlamıştır (BCA, 35-28-17, 1933).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki güvenlik riskleri Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde de çalkantı yaratmıştı. Özellikle savaş koşullarında Türkiye ile Mısır arasında İngiltere'nin başını çektiği yakınlaşma Almanları rahatsız etmişti. Bu nedenle Almanlar, bölgede Mısır ve Türkiye ile karşıtlı oluşturabilecek denge unsuru olarak Suudi Arabistan'ı yanına çekmeye çalışmıştı. 1939 yılında Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz bin Abdurrahman'ın özel temsilcisinin Almanya'yı ziyareti, Türkiye karşıtı bir medya propagandasına dönüşmüştü. Ama Türkiye, Suudi Arabistan dâhil tüm Arap ülkeleriyle barış içinde yaşamak istediğini açıklayarak, Nazi propagandalarının bunu bozmamasını istemiştir (Aydın Tarihi, 1939/67, 196).

Aslında her dönem olduğu gibi, Türkiye'de olumlu ve olumsuz haberler eşliğinde Suudi Arabistan konusundaki medya ilgisi İnönü Dönemi'nde de hiç eksik olmamıştır. Bu ilginin önemli sebepleri arasında Batı ittifakına yakınlık ve petrol zenginliği olduğu kadar, bu ülke liderlerinin sıra dışı yaşamları olmuştur (Cumhuriyet, 1944, 12 İkincikanun). 1944 yılı Şubat ayında Suudi Arabistan'da İranlı bir hacı adayının idam edilmesi Türk medyasında tepkilere yol açmış, Mekke ve Medine'de yabancılardan güvenliğinin pamuk ipliğine bağlı olması rahatsızlık oluşturmuştu (Aydın Tarihi, 1944/123, 304).

Bu dönem Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirme konusunda fazla bir adım attığı söylenemez. Ancak, Amerikan hükümeti ile İngiltere arasında yoğun çekişmeye neden olan Suud petrollerinin dünya pazarlarına aktarılması meselesi de Türkiye'deki gazetelerde geniş yer buluyordu. Henüz tam bağımsızlığı konusunda soru işaretleri bulunan Suudi Arabistan, çok bilinmeyenli denkleme benzer şekilde Türkiye'nin somut ilişki geliştirmesi konusunda cesaret vermiyordu (Cumhuriyet, 1944, 22 Haziran).

Bununla birlikte Amerika'nın Suudi Arabistan'da bulduğu petroleri Akdeniz'deki Hayfa limanına nakletmek için bir petrol boru hattı inşası üzerine çalışmaya başlamaları Türkiye tarafından yakından takip ediliyordu. Bu anlamda Suudilerin petrol çıkarma imtiyazını Amerika'ya vermiş olması, Türkiye'nin o sıralarda Amerika'nın yeni petrol siyasetini iyi takip etmesine ve artık bölgede

Amerika'nın giderek artan gücüyle uyumlu hareket etmesine işaret ediyordu. Hükümet medyasından yayınlanan görüşlerde, sıkı bir Amerikan müttefiki durumundaki Suudi Arabistan'ın bir Arap ülkesi olarak Filistin siyasetindeki pasif durumu ortadayken, Türkiye'ye yönelik eleştirilerin çok da adil olmayacağı anımsatılmıştır (Ayın Tarihi, 1944/124, 245).

Bölgede iki Amerikan müttefiki olarak öne çıkmaya başlayan Türkiye ve Suudi Arabistan 1947'den itibaren birçok bölgesel sorunda yakınlaşmaya başladı. Bunlardan biri de BM'de yapılan Filistin oylaması olmuştur. Türkiye'nin Araplar lehine kullandığı oy, Suudi Arabistan yönetimi tarafından takdir edilmiş ve resmi teşekkür mesajı yayınlanmıştı (DB.TDA 2774-23443-1, 1947). Filistin konusunda Türkiye'nin en azından kısa süreliğine de olsa, Filistin ve Arap tezlerine açıktan destek veren bu tutumu sonraki dönemde de ikili ilişkilerde yakınlaşma ve sıcak mesajların devamını getirecektir (DB.TDA 2774-23435-6, 1947). İkili ilişkilerdeki diğer bir yakınlaşma alanı hac ibadeti ile ilgili olmuştur. Riyad yönetimi ile varılan mutabakat çerçevesinde Türkiye'den ilk hac ziyaretleri resmi olarak 1947 yılında başlamıştır (Kurşun, 2019).

Bu dönem bölgedeki Amerikan müttefiklerinin birbirlerine yakınlaşmaya başladığı Soğuk Savaş'ın ilk dönemleri olması Ankara-Riyad hattındaki ilişkileri etkileyecektir. İlk yıllardaki mütevazı adımların devamı olarak Dünya Savaşı sonrasında ilk diplomatik ilişkiler çerçevesinde büyükelçi atanması konusunda adımlar atılmıştır (BCA, 60-369-10, 1948).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilişkilerin düşük profilli olarak sürdüğü Yemen, 1947 yılında BM'ye katılmıştır (Etheretge, 2019: 119-130). Gerek coğrafi uzaklık ve gerekse ortak çıkarlar konusundaki hızlı ayrışma, Türkiye ile Yemen arasında her hangi bir resmi kontak kurulmasını uzun yıllar geciktirmiştir. Özellikle İnönü Dönemi'nde Yemen içindeki kargaşa yakından takip edilirken, ilişkiler hep İngiltere ve Suudi Arabistan'la ilişkilerin gölgesinde kalmıştır (Vatan, 1949, Mart 12).

4. Sonuç

İsmet İnönü Dönemi Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler üç önemli faktörün gölgesinde şekillenmiştir. İlki, İkinci Dünya Savaşı ve bu savaşın oluşturduğu bölgesel yan etkileri, ikincisi bağımsızlıkçı siyasal Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve üçüncüsü de 1947'den itibaren başlayan Soğuk Savaş dengeleridir.

İnönü, asker kökenli bir yönetici olduğu için İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından ifade ettiği anlamı çok iyi takdir edecek birisiydi. Onun çatışma dışı kalma siyaseti, sadece Türkiye açısından değil belki de Ortadoğu'nun kaderi açısından da önemli olmuştur. Türkiye'nin yeni bir cephe olarak sıcak çatışma içinde olması halinde Ortadoğu'nun da çok farklı etkilenip, savaş sonrasında farklı şekilleneceği kesindir. Bu faktör Türkiye'nin Ortadoğu'da o dönem bağımsız durumdaki ülkelerle ilişkilerini güçlendirme ihtiyacını ve önceki yıllardan imzalanmış olan güvenlik paktlarını koruma motivasyonunu etkilemiştir. Diğer yandan savaşta müttefiklere yakın olması, Ortadoğu'da İngiliz mandater rejimlerine daha yakın durmasını sağlamış ve bu ülkelerle ilişkiler oldukça dostane bir şekilde gelişmiştir.

Öte yanda, Osmanlı sonrası dönemde bağımsızlık hayallerine kavuşamayan siyasal Arap milliyetçi hareketleri 1930'lu yıllardan itibaren iktidar olmaya ve tam bağımsızlık yolunda mandater rejimleri zorlamaya başlamıştı. Türkiye böylesi bir atmosferde milliyetçi hareketlere ihtiyatla yaklaşmış, politika geliştirirken, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini gözetken bir denge arayışında olmuştur. Bağımsızlıkçı söylemlere sempatiyle baksa da bağımsızlıkları tanımada acele etmeyerek, başarıya ulaşmalarını beklemiştir. İnönü Dönemi, bu milliyetçi hareketlerin başarıya ulaştıkları ve tanınma aradıkları bir sırada onların beklentilerini karşılamıştır. Bu anlamda Filistin ve İsrail meselesi Türkiye'nin o dönem başını en fazla ağrıtan konulardan biri olmuş ve kendisinden sonraya birçok sıkıntılı siyaseti miras bırakmıştır.

İnönü'nün iktidar döneminin son 3 yılı (1947-50) Soğuk Savaş dengelerini yönetmekle geçtiği için, o dönem bağımsızlığını ilan etmiş olan Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri de bu dengeye göre şekillenmiştir. Bu aşamada kendi tercihini Batılı güvenlik bloğundan yana yapan Türkiye, Ortadoğu'daki ülkelere bu bloğun gözlüğü ile bakmaya başlamış ve Batı bloğuna yakın ülkelerle ilişkileri gelişirken, Doğu bloğuna yakın ülkelerle çekişme başlamıştır. İnönü Dönemi'nde biraz daha yumuşak olan bu düalist durum, kendisinden sonraki dönemde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde daha sert sonuçlar doğuracaktır. İnönü Dönemi açısından Mısır ve Suriye ile ilişkilerindeki çalkantılı süreç, kendisinden sonra da uzun yıllar sürmüştür.

Bunlar ışığında İnönü Dönemi Ortadoğu siyasetini tek bir homojen siyaset olarak görmek mümkün olmadığı gibi iddialı genellemeler yapmak da yanıltıcı olabilir. Bunun yerine yukarıdaki koşullar bağlamında her bir ülke ile tekil düzeyde geliştirdiği ilişkiler düzleminde bakmak daha doğru olacaktır. Böylece, bir Ortadoğu ülkesi ile ilişkiler gelişip derinleşirken, hemen komşusu olan başka bir ülke ile neden farklı olduğu daha net anlaşılacaktır.

İnönü Dönemi Ortadoğu siyaseti, kendisinden önceki Atatürk Dönemi'nin “yarı izolasyonist” anlayışı ile kendisinden sonraki Menderes Dönemi'nin “Batı adına kurulan ilişkiler” arasında tam bir geçiş dönemidir. İnönü, kendisinden önceki dönemde sağlanmış olan kazanımları, anlaşmaları ve söylemi kısmen devam ettirirken, yeni ortaya çıkan iki kutuplu düzen içinde Ortadoğu ile ilişkileri ileriye taşıyacak Batı eksenli ittifaklar arayışında olmuştur. Tam da böylesi bir geçiş dönemi koşullarına uygun olarak, kendisinden önceki ve sonraki iki anlayışın izlerini taşıması normaldir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

“Hamedan Konsoloslugu'nun kaldırılması; Liverpool Konsoloslugu kançılarlığına Adnan Rıza Bey'in tayini; Suudi Arabistan'daki Konsolosluk işlerini Kâtip Feridun Fazıl Bey'in yürütmesi” BCA, 26-29-6 (22.08.1926).

“Suudi Arabistan ile Hükümetimiz arasında akdölünacak dostluk anlaşması müzakerelerine katılmak üzere Hicaz Temsilcimiz Abdülğani Sünni Bey'e görev tevdi” BCA, 26-63-1 (20.11.1927).

“Türkiye Harp ve Tayyare Okullarında okumak üzere Suudi Arabistanlı 10 öğrencinin kabulü” BCA, 35-28-17 (24.04.1933).

“Filistin'in İngiliz ve Yahudi istilasından ancak Türklerin yardımı ile kurtulabileceği” BCA, 607-102-13 (12.10.1936).

“Trabzon'da yapılacak olan Türk-İran Yüksek hudut komisyonu toplantısına kurmay Bnb.Rıza Ünan'ın askeri temsilci olarak katılması” BCA, 84-68-15 (27.07.1938).

“Yalnız İran transit eşyalarının 5. grubundan 200 kuruş alınması için Trabzon İskele Tarifesi'ne 1 madde eklenmesi” BCA, 85-111-13 (06.01.1939).

“Kudüs Başkonsolosumuzun, Kudüs Müftüsü Hacı Emin Hüseyini ile yaptığı görüşme” DB.TDA, 2706-23753-1 (08.01.1939).

“İran Veliahdının nikah merasimine katılacak heyetin belirlendiği ve bu konuda da Bakanlar Kurulu kararı alındığı” BCA, 261-762-29 (08.04.1939).

“İran ve diğer doğu memleketlerinden transit olarak gelip antrepolara konulan halılar için tayin edilen müddetin 8 yıla çıkarılması” BCA 86-29-11 (09.04.1939).

“İran Veliahdının evlenme merasimine katılmak üzere gümrük ve inhisarlar Vekili Ali Rana Tarkan'ın başkanlığında İran'a heyet gönderilmesi” BCA, 86-30-17 (11.04.1939).

“Diyarbakır-İrak-İran demiryolu inşaatına ait 20 km'lik birinci kısım inşaat bedelinin artırılması” BCA, 87-44-13, (18.05.1939).

“Macaristan ve Yugoslavya'dan İran Ordusu için satın alınıp memleketimizden transfer geçirilecek olan katırları almak üzere Trabzon Limanına gelecek İran subay ve askerlerinin Türkiye'ye girebilecekleri” BCA, 87-47-6 (25.05.1939).

“Filistin Arap Yüksek Komitesi Başkanı Emin El Hüseyini tarafından İsmet İnönü'ye, İngiliz Beyaz Kitap'ın reddi hakkında yayınlanan risalenin takdimi” DB.TDA, 2706-23747-1, (08.07.1939).

“İran'da ikamet eden Malakanlı milletinden 74 kişinin Türkiye'ye göç etmek istedikleri” BCA, 116-811-18 (13.06.1940).

“Ankara'yı ziyaret edecek Irak Hariciye Bakanı Nuri Paşa Essaid ile Adliye Bakanı Naci Şevket Bey'i karşılama ve ağırlama programı” BCA, 200-371-2 (22.06.1940).

“Afganistan-İran hudut anlaşmazlığının halledilmesinden dolayı Afgan Hükümeti'nce Türk Dışişleri'ne gönderilen teşekkür telgrafı” BCA, 258-734-6 (11.07.1940).

“490 Alman Yahudi çocuğunun ve refakatlerinde bulunan 40 öğretmenin Filistin'e gitmek üzere Türkiye'den transit geçmesine izin verilmesi” BCA 92-85-5 (25.08.1940).

“Macar Yahudilerinden Philip Nadler ile Ladislas Kövari'ye Filistin'e gitmek üzere transit vizesi verilmesi” BCA, 92-85-19 (10.09.1940).

“Türk-İran hududuna ait Hoy şehrinde toplanılacak karma komisyona gönderilecek heyetin harcırah ve yevmiyesi” BCA, 92-95-6 (28.09.1940).

“İran'ın, Ankara Elçiliği'ne tayin etmeyi düşündüğü Anouchrevan Sepahbody için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-939-30 (09.10.1940).

“İran tarafından İtalya'dan satın alınan uçakların hava sahamızdan geçişinin mahzurlu olduğu” BCA, 262-763-16 (07.11.1940).

“İngiliz Orta Doğu ordusunda tecrübe ve staj görmek üzere Mısır'a gönderilecek subaylara gündelik verilmesi” BCA, 93-112-13 (04.12.1940).

“İran Hükümetinin memleketimizden transit olarak geçirecekleri silah ve mühimmatın naklinde kullanacakları kamyonların ışıklarını yakmalarına izin verilmesi” BCA, 93-120-8 (30.12.1940).

“İran ve Irak sınırlarında yiyecek, gazyacı, şeker ve tuz gibi ihtiyaçların ithalat ve ihracatını yapacak sınır kapısı kurulması isteği” BCA, 212-439-5 (23.01.1941).

“Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı ile aramızdaki adli yardım anlaşmasının Filistin ve Şarki Ürdün'e de uygulanmasına dair Ankara'da imzalanan ek sözleşmeye ait tasdiknamenin onayı” BCA, 94-16-5 (01.03.1941).

“Diyarbakır İstasyonu'ndan Irak ve İran sınırlarına kadar yapılacak demiryollarının tamamlanması için 35 000 000 liralık istikraza ait kanun tasarısı” BCA, 94-22-11 (19.03.1941).

“Irak Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Kızılay'dan yardım talebi” BCA, 178-234-29 (26.05.1941).

“İran hükümetine ait askeri malzemenin transit geçişine izin verileceği” BCA, 262-763-23 (02.06.1941).

“Türk-Irak demiryollarının birleşmesine dair” BCA, 152-74-6 (21.08.1941).

“İran'dan gelen mültecilerden hasta olanların tedavi edilerek gerekli aşılardan yapılması” BCA 55-366-3 (27.08.1941).

“Devlet Demiryollarının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Irak'tan yaptığı malzeme nakliyatı” BCA, 152-77-26 (08.09.1941).

“Irak ve Afganistan'dan çıkarılan Mihver Devletler tebaası ile Almanlarla Filistinlilerin mübadelesinde Türkiye'nin yardım ve ilgisine İngiltere'nin teşekkürü” BCA, 235-587-11 (17.01.1942).

“Erzurum'da yerleşmiş olan İran uyruklu Abdussamet Resulzade'nin İran'dan getirdiği aile efradıyla beraber oturmalarına izin verildiği” BCA, 97-115-3 (09.02.1942).

“Türkiye'nin Suriye, Lübnan ve Filistin'le olan münasebetlerine dair müzakerelerde bulunmak üzere bu memleketlere gönderilecek olan F. Cemal Erkin'in yevmiye ve harcırahının verilmesi” BCA, 97-116-7 (12.02.1942).

“Türk-İran hudut hadiselerinin önünü almak üzere, sözleşme icabı hudut köylerinde geçici olarak iskan edilmiş muhacirlerin memleket dâhiline sevkleri ve bundan sonra İran'dan mülteci kabul edilmemesi” BCA 97-125-9 (19.02.1942).

“Japonya'daki İran menfaatlerinin Türkiye tarafından korunması için İran'ın teklifi” BCA, 262-763-32 (29.04.1942).

“Mısır ve Irak'a gönderilmiş olan askeri heyetten Yd. Sb. Nejat Sönmez'in terhisi sebebiyle yerine Yd.P.Tğm. Ahmet Şinasi Özdemir'in gönderilmesi” BCA, 98-36-2 (05.05.1942).

“İran'dan iltica edenlere uygulanacak işlemler” BCA 98-50-17 (11.06.1942).

“İran'ın, Ankara elçisi olarak tayin etmeyi düşündüğü Vusukuddevle için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-939-37 (31.08.1942).

“Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'a ilişkilerimizi ilgilendiren konularda görüşmelerde bulunmak üzere gönderilecek olan Faik Zihni Akdur'ayevmiye ve harcırah verilmesi” BCA, 101-15-3 (24.02.1943).

“İngiltere tarafından verilmekte olan uçakları memlekete getirmek için Filistin, Beyrut ve Mısır'a gönderilen 18 subay 30 gedikli ve 6 sivil makiniste yevmiye verilmesi” BCA, 101-16-13 (10.03.1943).

“Irak'tan arpa alınması için Bağdat Elçiliğimizle yapılan yazışmalar” BCA, 259-747-37 (22.03.1943).

“Irak'ın, Ankara Elçisi olarak tayin etmeyi düşündüğü Nusret Farsi hakkında Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-3 (08.04.1943).

“İran'ın, Ankara Büyükelçiliği'ne tayini kararlaştırılan Bakır Han Kazimi hakkında Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-5 (05.05.1943).

“Yangın söndürme ve pasif korunma kursu için Ürdün'e gönderilecek 5 subaya yevmiye verilmesi” BCA, 105-22-7 (05.04.1944).

“Irak'ın, Ankara Elçiliği'ne Seyit Ata Emin'in tayini için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-7 (17.06.1944).

“Türkiye'ye tahsil yapmak için İran'dan gönderilecek İranlı Türk talebelerin kabul edilerek yatılı okullara yerleştirildikleri” BCA, 143-21-16 (17.07.1944).

“Filistin Yahudi Ajansı'nın, Musevilerin Filistin'e göçmelerine yardımlarından dolayı hükümetimize gönderdikleri teşekkür yazısı” BCA, 110-736-16 (24.01.1945).

“Bir Filistinli mütehassısa, Filistin'deki gayrimenkuller ve vakıflara ait belgeler üzerinde Başbakanlık Arşivi'nde araştırma yapma izni verildiği” BCA, 19-107-22 (23.02.1945).

“Tekel ürünlerinin Irak, İran, Mısır ve Filistin'de sürümünü artırmak amacıyla gönderileceklere gündelik verilmesi” BCA, 107-108-5 (30.03.1945).

“İran'ın, Ankara Elçiliği'ne tayini düşünülen Nuri İsfendiyari için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-940-23 (14.08.1945).

“İran ve diğer doğu ülkelerinden yurdumuza transit sokulup İstanbul Antreposu'nda bulunan halıların transit süresinin bir yıl daha uzatılması” BCA, 110-23-20 (28.03.1946).

“Irak ve Türkiye arasında faaliyet gösteren Kürt çetelerinin takibi için ortak hareket edilmesi isteği” BCA, 259-747-48 (03.04.1946).

“Irak'ta isyan eden Barzan Aşireti Reisi Molla Mustafa'nın takibinde Türkiye'ye girmesini önlemek için gerekli tedbirlerin alındığı” BCA, 259-747-45 (16.08.1946).

“Haşimi Ürdün Krallığı ile imzalanan dostluk anlaşması hakkında kanun tasarısı” BCA, 112-89-10 (22.01.1947).

“Ürdün'ün, Ankara Elçiliği'ne tayini kararlaştırılan Hasaneyn Elhumudu için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-1 (03.04.1947).

“BM Genel Kurulu Filistin özel toplantısında Türkiye'nin Arap teklifleri lehinde oy vermesinin Suudi Arabistan Kralı'nın memnuniyetle karşılaması” DB.TDA 2774-23443-1, (19.05.1947).

“Türkiye ile Irak arasında 29.03.1946 tarihinde imzalanan Anlaşma, ekleri, protokoller ve sözleşmelerin onayı” BCA, 114-45-4 (28.06.1947).

Kuveyt Şeyhinin ziyareti hakkında yapılan görüşmeler” DB.TDA. 37345-149995-8-9 (01.09.1947).

“New York'taki (Filistin Yahudi Ajansı) The Jewish Agency for Palestine'den, Başbakan Hasan Saka'ya yazılmış mektup” BCA, 5-23-8 (05.09.1947).

“Ürdün'ün, Ankara Elçiliği'ne tayinini kararlaştırdığı Ömer Zeki Afyoni için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-6 (26.11.1947).

“Filistin'in taksimi konusunda Hükümetimizin göstermiş olduğu tavır için Suudi Arabistan'ın teşekkürlerini bildirmesi” DB.TDA 2774-23435-6 (03.12.1947).

“Birleşmiş Milletler Filistin Komitesi'nde Filistin'in paylaşılması kararı aleyhine oy kullanmamıza karşılık Arap ülkelerinden gelen teşekkürler” BCA, 266-793-49 (08.12.1947).

“Irak Büyükelçisi'nin, Irak'a acilen buğday satılması hususunda Başbakan Hasan Saka'ya mektubu” BCA, 125-806-10 (02.02.1948).

“Suudi Arabistan'ın Ankara Elçiliği'ne tayin edilen Tefik Hamza'nın agreman talebi” BCA, 60-369-10 (12.02.1948).

“İran'ın, Ankara Büyükelçiliği'ne tayin edeceği Dr. Gani için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-941-14 (25.09.1948).

“Irak'ta yayınlanan Nizar, Razgari, Elkaide ve Elreyiam adlı gazete ve dergilerin yurda sokulmasının yasaklanması ve elde edilecek nüshalarının toplattırılması” BCA, 118-79-6 (06.12.1948).

“Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin çağrısı gereğince Filistin göçmenlerine Hükümet yardımı olarak Türkiye Kızılay Derneği vasıtasıyla 2000 adet çadır verilmesi” BCA, 118-80-14 (09.12.1948).

“İtalya Göçmen Kamplarından Mısır, Suriye ve Ürdün Göçmen Kamplarına sığınan Müslüman Türklerin yurda kabul edilmeleri” BCA, 118-84-18 (27.12.1948).

“Türk-İran transit anlaşmasında değişiklik yapılması amacıyla İran makamlarıyla girişimlerde bulunmak üzere Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesi” BCA, 118-102-1 (04.03.1949).

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 3. Paris toplantısında Filistin durumu için kurulması kabul edilen üçlü uzlaştırma komisyonunda Türkiye'yi temsilen Hüseyin Cahit Yalçın'ın katılması” BCA, 118-87-1 (03.01.1949).

“Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun New York'ta yapacağı toplantıya Orhan Akbil'in katip olarak katılması ve kendisine yevmiye verilmesi” BCA, 121-83-4 (12.09.1949).

“İran transit nakliyatını geliştirmek amacıyla Ankara'ya gelmiş olan İran heyetiyle yapılan müzakereler sonucu yapılan anlaşmayı imzalamak üzere Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yetki verilmesi” BCA, 121-86-17 (01.12.1949).

“İrak'ın, Ankara Elçiliği'ne tayini kararlaştırılan Dr. İbrahim Akif El-Aloosi için Cumhurbaşkanlığı'ndan izin isteği” BCA, 131-942-6 (16.12.1949).

Gazeteler

“İngiltere'nin Yeni Filistin Projesi” Ulus, 2 Mart 1939.

“İngiltere, Rusya ve Afganistan” Ulus, 8 Ekim 1941.

“Arab Birliği Cereyanı” Cumhuriyet, 3 Temmuz 1943.

“Arab Alemleri ile Müttefikler Arasında” Cumhuriyet, 21 Temmuz 1943.

“Arab Birliği Konuşmalarının İlk Safhası” Cumhuriyet, 11 Ağustos 1943.

“Arab Âleminde” Cumhuriyet, 8 İkincikanun 1944.

“Necd Kralı İbnissuud” Cumhuriyet, 12 İkincikanun 1944.

“Yakındoğu Petrolları” Cumhuriyet, 17 İkincitişrin 1944.

“Arab Birliği Projeleri” Cumhuriyet, 19 Mart 1944.

“Arabistan Petrolları” Cumhuriyet, 22 Haziran 1944.

“İrak Kralı İkinci Faysal'a Gönderilen Mesaj” Ulus, 11 Mayıs 1945.

“İran Vaziyeti ve Türkiye” Cumhuriyet, 15 Mart 1946.

“İran'dan İstanbul'a Gelen Tiyatro Sanatkârları” Cumhuriyet, 12 Ekim 1947.

“Bakan Türkiye'ye Dönüyor” Vatan, 12 Mart 1949.

“Arabların Müşterek Güvenlik Misakı” Cumhuriyet, 11 Nisan 1950.

Telif Eserler

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (1991). *İkinci Adam 1938-1950*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Aydın Tarihi (1938-1944), Başkanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara.

Başarır, M., Boy, A. (2019). “İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü'nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 305-330.

- Bilgehan, G. (1998). *Mevhibe, Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Bilgin, M. (2007). *Britain And Turkey In The Middle East*, Tauris, London.
- Bulut, S. (2010). "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(78), 535-560.
- Çelik, M. E. (2019). "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Bağdat Paktına Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 475-497.
- Dağıstan, A., Sofuoğlu, A. (2005). "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 1-40.
- Demirtaş, B. (2015). "Ortadoğu Gelişmeleri Karşısında Türkiye-Ürdün İlişkileri (1923-1980)" *2nd International Conference On Education And Social Sciences* (ed. Ferit Uslu) İstanbul.
- Derin, H. (1995). *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken 1933-1951*, hazırlayan: Cemil Koçak, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Duman, S. (2016). "Tek Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri" *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-30.
- Duran, H., Karaca, A. (2011). "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 203-216.
- Erden, A. F. (1999). *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, haz. Ahmet Demirel, 1. Cilt, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- Erkin, F. C. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, cilt 1, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Etheretge, L. (2011). *Saudi Arabia and Yemen*, Britannica Publishing, New York.
- Goloğlu, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1939-1945): Milli Şef Dönemi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gözen, R. (1995). "Patterns in Turkish Foreign Policy Behaviour Towards the Middle East" *Foreign Policy*, 19(1-2), 70-100.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Hürmüzlü, E. (1991). *Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.
- İlyas, A., Turan, O. (2012). "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası" *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1(1), 319-339.
- İnönü, İ. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)*, 2. Cilt, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler 1906-1948*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabulut, P. Ç. (2021). "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü" *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 381-395.
- Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitapevi, İstanbul.
- Karpat, K. (2021). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kasaba, R. (2016). *Türkiye Tarihi (1839-2010) Modern Dünyada Türkiye*, (çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Kemiksiz, N. (2020). “Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960)” *Troyacademy Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 173-199.
- Korgun, İ. (2020). “Türkiye-Suriye İlişkileri” *Ahi Evran Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 286-293.
- Korkmaz, S. (2017). “İsmet İnönü Dönemi Türkiye- Suriye İlişkileri” *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8), 88-110.
- Kurşun, Z. (2013). Suudi Arabistan, *İslam Ansiklopedisi* (DİA), cilt 37.
- Kurşun, Z. (2019, Ağustos 12). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Hac Politikaları” *Yeni Şafak*, s. 8.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1987). “Development of Turkish-Arab Relations: A Historical Appraisal” Ali L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Transatlantic Alliance*, Foreign Policy Institute, Ankara.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye’nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası, 1945– 1970*, Barış Yayınları, Ankara.
- Lozan (2001) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Kolektif (çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Moghanirahimi, S. (2021). “Tarihten Günümüze İran’daki Türkler Ve Türk-İran İlişkileri” *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-220.
- Mülayim, Z. G. (2014). *İsmet İnönü’den Siyaset Dersleri Niteliğinde Anılar*, Yetkin Basımevi, Ankara.
- Okur, M. A. (2020). “Men-Zor Tezi ve Eşitsiz Anlaşmalar Tartışmasının Işığında Musul Vilayeti: Türkiye’nin Tarihi Hakları/Haklılığı Meselesi” (ed. Zekeriya Kurşun-Davut Hut) *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti -Tarih, Toplum ve Siyaset*, ss. 317-360, Vakıf Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, cilt 1, İstanbul.
- Ortaylı, İ., Küçükaya, İ. (2021). *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özdal, B. Akgül, Ö. (2019). “İsmet İnönü’nün Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemlerinde İmzalanmış İki Taraflı Ahitlerin Karşılaştırmalı Analizi”, ed. Berber E., *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, Konak Belediyesi Yayınları, İzmir.
- Özdemir, S. (2020). “Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 128, 163-188.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2002). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Rise of Modern Turkey (1808-1975)*, London: Cambridge University Press.
- Sinkaya, B. (2011). “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi” *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.
- Soysal, İ. (1998). *Türkiye’nin Uluslararası Anlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sönmezoglu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul.
- Şehitoğlu, M. (2021). “İkinci Dünya Savaşında Türkiye-İran Sınırı Ve Türkiye’ye Sığınan İranlı Askerler” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 839-850.
- Şimşir, B. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Şimşir, B. (2005). “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 859-916.
- Saygı, T. (2017). “İrak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü Ziyareti Ve Oluşturduğu Yankılar” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 211-224.

Ahmet Emin Dağ
İnönü Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1939-1950)

Vol: 6 Issue: 1
Winter 2023

Turan, İlter. *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1944-1950)*, ismetinonu.org.tr
(Erişim, 9 Ekim 2022)